

1931

765

3K26

7-83

2010

2001

Մ. ԳՈՐԿԻ

(202)

Վ. Ի.
ԼԵՆԻՆ

3K 26
Գ-83

Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1931

Կ 26

82

4ր.

Մ. ԳՈՐԿԻ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆ

Թարգմ. Վ. Փ.

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ - 1931

БИБЛИОТЕКА
Академии Наук
УРСР

418862 km

4429-53

Ռուսաստանը Էմիգրացիայի մամուլին իր մեջ

վոչ ուժ գտավ և վոչ ել տակտ՝ Լենինի մահ-
վանը վերաբերվելու այն հարգանքով, վորը
ցույց տվին բուրժուական լրագրերը, — տալով
ապրելու կամքի և բանականության անվեհե-
րության խոշորագույն արտահայտիչներից
մեկի անձնավորության գնահատականը:

Նրա պորտրետը գրել գծվար է: Լենինը,
արտաքուստ, ամբողջովին բառերի մեջ է,
ինչպես ձուկը թեփի մեջ: Նա պարզ եր և ան-
կեղծ, ինչպես այն բոլորը, ինչ վոր նա ասում
եր:

Նրա հերոսությունը համարյա բոլորովին
գուրկ է արտաքին փայլից, նրա հերոսությու-
նը, — այդ Ռուսաստանում վոչ-հազվագյուտ
համեստ, ասկետական անձնագոհությունն և
ազնիվ ուսն ինտելիգենտ-հեղափոխականի,
վորն անխախտ համոզված է սոցիալական ար-
դարության հնարավորությանը յերկրի վրա,
այդ հերոսությունն է այն մարդու, վորը հրա-
ժարվել է աշխարհի բոլոր բավականություն-
ներից՝ մարդկանց բախտավորության համար
ծանր աշխատանք կատարելու նպատակով:

Այն, ինչ յես գրել եմ նրա ասին շատ-
պով, նրա մահից հետո, գրված է հուզված
վիճակում, արագ և վատ: Վորոշ բաներ յես
չեյի կարող գրել «տակտի» նկատառումներով,
վոր, հուսով եմ, միանգամայն հասկանալի
յե: Սորաթափանց և խմսատուն եր այդ մար-
դը, իսկ «վորտեղ շատ խմսատություն», — այն-
տեղ շատ տխրություն:

Մեծ կանխատեսություն ուներ նա և, 1921
թ. դատելով ու խոսելով մարդկանց մասին,
հաճախ և անսխալ նախագուշակում եր, թե
ինչ կլինեն նրանք մի քանի տարուց հետո:
Միշտ չեյիր ուզում հավատալ նրա կանխատե-
սություններին, և հաճախ նրանք վիրավորա-
կան եյին լինում, սակայն, դժբախտաբար
մեծ թվով մարդիկ արդարացրին նրա հոռետե-
սական բնութագրերը: Իմ հիշողությունները
նրա մասին՝ գրված են վոչ միայն վատ, այլև
վոչ-հաջորդականորեն և խոշոր բացերով: Յես
պետք է սկսած լինեյի Լոնդոնի համագումա-
րից, այն որերից, յերբ Վլադիմիր Իլյիչը
կանգնեց իմ առաջ՝ հրաչալի կերպով լուսա-
վորված վոմանց կասկածանքներով ու ան-
վստահությամբ, մյուսների բացահայտ թըչ-
նամությամբ և նույնիսկ ատելությամբ:

Յես այժմ ել, ահա, դեռ լավ տեսնում եմ
Լոնդոնի շրջակայքում գտնված իր աղքատու-
թյամբ ծիծաղելի փայտաշեն յեկեղեցու մերկ
դատերը, աղքատիկ դպրոցի դասարանի նման-
վող նեղ դահլիճի փոքրիկ սլաքաձև պատու-
հանները: Այդ շենքը միայն արտաքուստ եր
յեկեղեցի հիշեցնում, իսկ նրա ներսը բոլորո-
վին բացաղկայում էյին պաշտամունքի առար-
կաները, և մինչև անգամ քարոզչի ցածրիկ ամ-
բիոնը տեղավորված եր վոչ թե առջևում,
դահլիճի խորքում, այլ նրա մուտքի մոտ, յեր-
կու դռների միջև:

Մինչև այդ տարին յես Լենինին չեյի

հանդիպել, և նրա գրվածքներից աշխատել
չէլի կարգացել, վարքան պետք եր կարգալ:
Սակաշն, աշն, ինչ վոր հաջողվել եր ինձ կար-
գալ, և հատկապես նրան անձամբ ճանաչող
ընկերների վողեվորված պատմությունները
մեծ ուժով քաջում էլին ինձ դեպի նա: Յերբ
մեզ ծանոթացրին, նա, ամուր սեղմելով իմ
ձեռքը, իր սուր աչքերով անաղելով ինձ, սկը-
սեց խոսել հին ծանոթի տոնով, կատակով. —

— Այդ լա՛վ է, վոր դուք յեկել եք: Կար-
ծե՛մ, դուք կոխ սիրում եք. աշտակ մեծ կոխ
ե լինելու:

Յես սպասում էլի, վոր Լենինն աղաղի-
չի լինելու: Իմ աչքին մի ինչ-վոր բան պակա-
սում եք նրա մեջ: Թոթովում է, ձեռքերը կո-
խեց կանտակը, կանգնել և կանները կանտած:
Յեվ բնդ հանրապետ—իր ամբողջությամբ մի
տեսակ շատ պարզ է, նրա մեջ վողինչ չես
ղգում «պարագլխի» վայել: Յես դրականաղեկ
եմ: Պրոֆեսիան ինձ պարտավորեցնում և նը-
կատել մանր-մուր բաները, այդ պարտակա-
նությունը դարձել և սովորություն, յերբեմն
արդեն անտանելի, ձանձրալի:

Յերբ ինձ «տարան» Գ. Վ. Պլեխանովի
մոտ, նա կանգնած եր ձեռքը կրծքին խաչած և
նայում եր խիստ, ձանձրութեամբ, ինչպես նա-
յում է իր պարտականություններից հողնած
առաջիչը մի նոր աշակերտի վրա: Նա ասաց
ինձ մի շափաղանց սովորական նախադասու-
թյուն. — «Յես ձեր տաղանդի յերկրպագան

եմ»: Բացի դրանից նա վողինչ չասաց, վոր իմ
հիշողության մեջ մնացած լինեք: Ամբողջ հա-
մադումարի ընթացքում վող նա և վող ել յես
ցանկություն չգղացինք «մտերմորեն» խոսե-
լու:

Իսկ այս ճաղատ, թոթալախոս, ամրա-
կաղմ մարդը, մի ձեռքով չփելով սոկրատյան
ճակատը, մյուսով թափ տալով իմ ձեռքը, սի-
րալիությամբ փայլեցնելով իր գարմանալի-
րեն աշխուժ աչքերը, խիտ խոսել սկսեց
«Мать» գրքի թերությունների մասին, պարզ-
վեց, վոր նա այդ գիրքը կարգացել և ձե-
ռաղիր վիճակում, վոր վերցրել եր Ի. Պ. Լու-
տիժնիկովից: Յես ասացի, վոր գիրքը շատաղմ
եմ գրել, սակաշն, գեո չէլի բացատրել, թե
ինչու էլի շատաղել,— Լենինը գլխով դրական
նշան անելով, ինքը բացատրեց այդ — շատ
լավ է, վոր յես շատաղել եմ, գիրքը հարկավոր
է, շատ բանություններ հեղափոխական շարժմանը
մասնակցել են անգիտակցարար, տարերայնո-
րեն, և այժմ նրանք «Мать» գրվածքը, կար-
գալով, մեծ ոգուտ կստանան:

«Շատ ժամանակակից գիրք է»: Այդ միակ,
աակաշն, ինձ համար շափաղանց արժեքավոր
նրա կոմպլիմենտն եր: Այնուհետև նա գործի-
մաց կերպով տեղեկացավ՝ թարգմանվում է
արդյոք: «Мать»-ը ոտար լեզուներով, վոր-
քան է փչացրել գիրքը ոտսական և ամերիկա-
կան դրաքննությունը, իսկ յերբ իմացավ, վոր
հեղինակին վորոչիլ են գտար յենթարկել,

սկզբում խոփուվեց, իսկ հետո գլուխը բարձ-
րացնելով, աչքերը փակելով, ծիծաղեց ինչ-
վոր արտասովոր ծիծաղով. նրա ծիծաղը գրա-
վեց բանվորների ուշադրութունը, մոռեցավ,
կարծեմ, Ֆոմա Ուրալսկին և ելի ուրիշ յերեք
հոգի:

Իմ տրամադրությունը չատ բարձր եր, յես
գտնվում եյի յերեք հարյուր ընտրյալ կուսակ-
ցականներին մեջ, իմացա, վոր նրանք համա-
գումար են ուղարկված հարյուր հիսուն հազար
կազմակերպված բանվորների կողմից, յա իմ
առաջ տեսնում եյի կուսակցության բոլոր լի-
զերներին—հինհեղափոխականներ՝ Պլեխանո-
վին, Ակսելրոդին, Դեյչին: Իմ այդ տոնական
տրամադրությունը միանգամայն բնական եր
և հասկանալի կլինի ընթերցողին, յեթե յես
ասեմ, վոր հայրենիքից դուրս անցկացրած
յերկու տարվա ընթացքում իմ սովորական
ինքնազգացողությունը չափազանց իջել, ըն-
կել եր:

Ընկնել սկսեց իմ ինքնազգացողությունը
Բեռլինից, վորտեղ յես տեսա սոցիալ-դեմո-
կրատիայի համարյա բոլոր խոշորագույն պա-
րագլուխներին, ճաչեցի Ավգուստ Բերեկի
մոտ, նստած կողք-կողքի շատ հաստ Զինգերի
հետ, և ուրիշ, դարձյալ չափազանց խոշոր
մարդկանց մեջ:

Մենք ճաչում եյինք մի ընդարձակ, կոկիկ
բնակարանում, վորտեղ դեղձանիկների վան-
դակները չքեղորեն ծածկված եյին ասեղնա-

դործած անձեռոցիկներով, բազկաթոռների
թիկնակներին ել ամյրացված եյին ասեղնա-
դործած անձեռոցիկներ, վորպեսզի նստողնե-
րը իրենց ծոծրակներով չկեղտոտեն ծածկոց-
ները: Շուրջը ամեն ինչ շատ սուլիդ բնույթ եր
կրում, ամեն ինչ ամուր եր, բոլոր ուսում
եյին հանդիսավոր կերպով, հանդիսավոր ձե-
վով ել ասում եյին միմյանց:

— Մայցեյտ:

Այդ բառն ինձ ծանոթ չեր, սակայն յես
գիտեյի, վոր Փրանսերեն «մայլ»-ը ուսերեն
նշանակում ե՝ վատ, գերմաներեն «ցեյտ»-ը
նշանակում ե ժամանակ, դուրս եր գալիս՝ վատ
ժամանակ:

Զինգերը յերկու անգամ կառուցիլուն անյա-
նեց «իմ ումանտիկ»: Բերելն իր արծվի քթով
ինձ մի փոքր ինքնարավական եր թվում: Խը-
մում եյին հռենոսյան գինի և դարեջուր, գի-
նին թթու յեր և տաք, դարեջուրը լավն եր.
Ուսական հեղափոխության և սոց.-դեմկոր.
կուսակցության մասին ել թթու և ներողամը-
տորեն եյին խոսում, իսկ իրենց, գերմանական
կուսակցության մասին—չա՛տ լավ: Առհասա-
րակ, ամեն ինչ շատ ինքնաբավական եր, և
զգացվում եր, վոր մինչև անգամ աթոռներն
ել գոհ եյին, վոր ծանրաբեռնված են պարա-
դյուխների մարմնի ալյաքան հարգելի փափուկ
մասերով:

Գերմանական կուսակցության հետ յես մի
«փափուկ» դործ ունեյի. նրա ականավոր ան-

դամ, հետագայում չտիպողանց հայտնի Պար-
փուսը «Չնանիկ»-ին հավատարմագիր ունեւ
թաւրոններէից «На-дне»*) պիեսի հոնարարը
զանձելու համար: Նա ալը հավատարմագիրն
ստացել էր 1902 թ. Սեւաստասպոլի կայարան-
նում, անկեղալ կերպով աշխտեղ գնալով: Նրա
հավաքած գումարներն ալապես էլին բաշխու-
լու.—ամբողջ գումարի 20 տոկոսն ստանում
էր նա, մնացածի մեկ քառորդն ինձ, յերեք քա-
ռորդը ուրիշ: Կուսակցութեանը: Պարփուսն,
իհարկեհ, ալը պարմանը գիտեր, և ալը նույ-
նիսկ հիանալի յեր նրա համար: Չորս տարվա
մեջ պիեսը բեմադրվեց Գերմանիայի բոլոր
թաւրոններում, միայն Բեռլինում, կարճեմ,
մոտ 100 հաղ. մարկ հավաքվեց: Սակայն փողի
տեղ նա «Չնանիկ»-ին ուղարկեց Կ. Պ. Պյատ-
նիցկու անունով մի նամակ, վորով քարհնոցա-
բար հաղորդում էր, վոր նա բոլոր փողերը
ծախել է մի որիորդի հետ Խտալիայում կա-
տարած ճանապարհորդութեան վրա: Վորով-
հետեւ ալը, հալանորեն շատ հաճելի ճանա-
պարհորդութեանը անձամբ ինձ վերաբերում
էր միայն իր մեկ քառորդով, ուստի յես ինձ
իրավունք համարեցի գերմանական կուսակցու-
թեան Կ. Կ. ուշադրութեանը դարձնել նրա մը-
նացած յերեք քառորդի վրա. յես ալը տրի
Ի. Գ. Լադիթնիկովի միջոցով: Կ. Կ. Պարփու-
սի ճանապարհորդութեանը շատ անտարբեր

վերաբերվեց: Հետագայում յես լսեցի, վոր
Պարփուսին պրկել են ինչ-վոր կուսակցական
աստիճաններէից,—ճիշտն ասած, յես կզերադա-
սեյի, յեթե նրա տկանջները քաշեյին: Ել ավե-
լի ուշ Փարիզում ինձ հույց տվին մի շատ գե-
ղեցիկ աղջիկ թե տիկին, ասելով, վոր Պար-
փուսը դրա հետ էր ճանապարհորդել:

— Ի՞մ թանգագին,— մտքովս անցավ,—
թանգագին: Բեռլինում յես տեսա զրահա-
նապետների, զեղարկաստագետների, մեկե-
նաւորների և ուրիշ ալլ մարդկանց, նրանք իրա-
րից տարբերվում էին ինքնաբերականութեան
և ինքնաբերականութեան աստիճաններով:

Ամերիկայում շատ հաճախ տեսնում էյի
Մորիս Խիլիփիտին, վորը ուզում էր Նյու-
Յորքի քաղաքագլուխ կամ նահանգապետ դա-
նալ, տեսել եմ ծերունի Գերսին, վորը միտրի-
նակ և հոգնած կերպով մոնչում էր բոլորի և
ամեն ինչի վրա, նա հենց նոր էր դուրս յեկել
բանալից,—տեսա շատ շատերին և շատ բան,
սակայն չհանդիպեցի և վոր մի մարդու, վորը
հասկանար ուստական հեղափոխութեան ամ-
բողջ խորութեանը, և ամենուրեք յես զգում
էյի, վոր մեր հեղափոխութեանը վերաբերվում
են, ինչպես «յեմբոպական կյանքի մի մասնա-
վոր գեղքի» և սոփորական յերեկույթի մի
յերկրում, վորտեղ «չարունակ կամ խտրու-
կա, կամ հեղափոխութեան», ինչպես արտա-
հայտվում էր «սոցիալիզմին համակրող» մի
«գեղնամ յեղի»:

*) «Հասակում»:

«Բայլեմիկները» գրամարկդի ոգտին փող համարելու նպատակով Ամերիկա գնալու միտքը տվեց Լ. Բ. Կրասինը. ինձ հետ պետք է դարձնեմ քարտուղար և յեւույթները կազմակերպեմ Վ. Վ. Վարոնսկին, նա շատ լավ գիտեր անգլերեն լեզուն, սակայն կուսակցությունը նրան ինչ-վոր ալլ հանձնարարություն տվեց, և ինձ հետ յեկավ Ն. Ե. Բուրենինը, վոր կը (բ) կից մարտական խմբակի անդամ եր. նա «անլեզու» յեր, սկսեց լեզուն սովորել ճանապարհին և տեղում: Եսերները, իմանալով, թե յես ինչ նպատակով եմ գնում, պատանեկական աշխուժությամբ հետաքրքրվեցին մեր ղեկավար հարցով. ինձ մոտ—դեռ Ֆինլանդիայում—յեկավ Չայկովսկին Ժիլլովսկու հետ միասին և առաջարկեցին փող համարել վոչ թե Բայլեմիկները, ալլ «առհասարակ հեղափոխության համար». յես հրաժարվեցի «առհասարակ հեղափոխությունից»: Այն ժամանակ, նրանք Ամերիկա ուղարկեցին «Բարուչկային», և ամերիկացիների առաջ հանդես յեկան յերկու մարդ, վորոնք իրարից անկախ և միմյանց չհանդիպելով սկսեցին փող համարել, ըստ յերեմիայի, յերկու տարբեր հեղափոխությունների համար. իհարկե, ամերիկացիները վոչ ժամանակ տնեցին և վոչ ել յանկություն հասկանալու, թե նրանցից վորն և ավելի լավ և ավելի ուղիղ: «Բարուչկային», կարծիք, նրանք առաջուց ել ճանաչում եյին, ամերիկական ընկերները նրա մոտին լավ չեկլսած տրին,

իսկ իմ դեմ ցարական դեսպանությունը սկանդալ սարքեց: Ամերիկական ընկերները, վորոնք նույնպես ուսական հեղափոխությունը «մասնավոր և անհաջողության մատնված գործ» եյին համարում, մի փոքր «լիբերալարար» եյին վերաբերվում միտինգներում իմ Ժողոված գրամերին. յես ընդամենը շատ քիչ բան Ժողովեցի, 10 հազար դոլլարից պակաս: Վճռեցի լրագրերում «վաստակել», սակայն Ամերիկայում ել Պարվուս գտնվեց: Ընդհանրապես մեր ուղեւորությունն անհաջող անցավ, սակայն, յես այնտեղ գրեցի «Мать» գիրքը, վորով և բացատրվում է ալլ գրքի մի քանի «վրիպումները», թերությունները:

Այնուհետև յես անցա Իտալիա, Կապրի, այնտեղ խորասուզվեցի ուսական լրագրերի ու գրքերի ընթերցանության մեջ,—ալլ ել շատ իջեցրեց իմ տրամադրությունը: Յեթե ծնոտից հանած ուտամ ընդունակ յինքը զգայու, ապա, համարեն, յրեն այնպես մեծակ կզգար, ինչպես յես: Ինձ շատ զարմացնում էր այն, ծաղրածուական տրագիկությունն ու ճարպիկությունը, վորով ծանոթ մարդիկ մեկ «պլատֆորմից» մյուսն եյին ցատկում:

Ռուսաստանից գալիս եյին պատահական հեղափոխականներ, խորտակված, վախեցած, չարացած, դադադած իրենց վրա և այն մարդկանց վրա, վորոնք նրանց «անհասկանալի ձեռնարկության» մեջ եյին քաշել:—Ամեն ինչ կորած և,—սուտմ եյին նրանք,—ամեն ինչ

Ջարդված, վոչնչացված, աքսորված, բան-
տերն ե նետված:

Շատ ծիծաղելի բան կար, սակայն ուրա-
խալի—վոչինչ: Ռուսաստանից յեկած մի
հյուր, գերականագետ և այն ել տաղանդա-
վոր, ապացուցում էր ինձ, վոր իբր թե յես
«На--дне» պիեսի Լուկայի գերն եմ խաղացել,
յեկել յերիտասարդությանը մխիթարական
խոսքեր եմ ասել, նա ինձ համառացել և և գը-
լուխը կոտրել, իսկ յես փախել եմ: Մյուսը
պնդում ևր, վոր ինձ «կերել», կլանել և «տեն-
դենցը», վոր յես «վերջացած մարդ եմ» և բա-
լետի նշանակությունը ժխտում եմ միայն այն
պատճառով, վոր «կայսերական և» այն: Առ-
հասարակ չափազանց շատ ծիծաղելի, ան-
միա բաներ եյին կատարվում, և հաճախ թը-
վում ևր, վոր Ռուսաստանից ինչ վոր փառած
փոշի յե գալիս:

Յեվ, ահա, հանկարծ ինչպես մի հեքյաթ,
յես գտնվում եմ Ռուսաստանի սոցիալ-դեմո-
կրատական կուսակցության համագումարում:
Ի հարկե, տո՞ն ևր:

Սակայն յես տոնեցի միայն մինչեվ սուա-
ջին նիստը, մինչեվ որակարգի հարցի վերա-
բերյալ վեճերը: Այդ վեճերի կատաղի բնույթ-
ը միանգամից սառցրեց իմ հրձվանքը և վոչ
այնքան նրանով, վոր յես զգացի, թե ինչպես
խիստ պառակտված և կուսակցությունը
յերկու մասի— ունիորմիսաներ և հեղափոխա-
կաններ,—այդ մասին յես գիտեյի 1903 թվից,

այլ ունիորմիսաների թշնամական վերաբեր-
մունքով դեպի վ. Ի. Լենինը: Այդ վերաբեր-
մունքը հոսում ու ցայտում ևր նրանց ճառերի
միջից, ինչպես ջուրը բարձր ճնշման տակ՝
հրդեհաչեղ խողովակից:

Միշտ կարեվոր չե, թե ինչ են խոսում,
բայց միշտ կարեվոր և, թե ինչպես են խո-
սում: Գ. Վ. Պլեխանովը, սյուրբուսկով, բո-
լոր կոճակները կոճկած, բողոքական պաս-
տյորի նման, բանալով համագումարը, խո-
սում ևր ինչպես կրոնոսույց, վստահ վոր
նրա մտքերն անհերքելի յեն, յուրաքանչյուր
խոսքը — թանգ և այնպես, ինչպես և բառերի
միջով կատարվող պառկաները: Շատ վար-
պետորեն նա ողի մեջ տարածում ևր համագու-
մարի անգամների գլխի վրա՝ գեղեցիկ կեր-
պով կոկած իր ֆրաղները, և յերբ բայլչեմիկ-
ների աթոռների վրա վորեն մեկը լեզուն
պտտում ևր՝ ընկերոջ հետ չնջալով, հարգե-
լի ճառախոսը, փոքրիկ պառկա անելով, նրա
վրա յեր մեխում իր հայացքը, ինչպես մի
մեխ:

Իր սյուրբուսկի կոճակներից մեկը Պլեխա-
նովը մյուսներից ալիլի յեր սիրում, նա քնք-
շորեն և անրնդհատ շոյում ևր այդ կոճակը,
իսկ պառկաների ժամանակ սեղմում ևր՝ ինչ-
պես դանդի սեմեռակ,— կարելի յեր կարծել,
վոր հենց այդ սեղմումն ևլ ընդհատում ևր նրա
ճառի սահուն ընթացքը: Նիստերից մեկի ժա-
մանակ Պլեխանովը, պատրասավելով ինչ վոր

մեկին պատասխանելու, ձեռքերը կրծքին խա-
չելով, բարձր և արհամարհական ձայնով ար-
տասանեց. —

— Հը՞ր' :

Այդ ծիծաղ առաջացրեց ըսնվար-բայլ-
չեմիկների մեջ, Գ. Վ. Պլեխանովը բարձրա-
ցրեց հոնքերը, և նրա թուշը գունատվեց. յես
ասում եմ թուշը, վորովհետեւ յես ամբիոնի
կողքից եյի նստած և հռետորների դեմքը կող-
քից եյի տեսնում :

Առաջին նիստում Գ. Վ. Պլեխանովի ճա-
սի ժամանակ բայլչեմիկների աթոռների վրա
ամենից ավելի հաճախ շարժվում էր Լենինը, —
մերթ կծկվելով, կարծես մրսում էր, մերթ
ընդարձակվելով կարծես շոգում էր. մասնե-
րը կոնատակը կոխելով, սրբելով կզակը, թա-
փահարելով իր մերկ գլուխը, նա ինչ-վոր շշրն
ջաց Մ. Պ. Տոմսկուն։ Իսկ յերբ Պլեխանովը
հայտարարեց, վոր «կուսակցության մեջ ուե-
վիզիոնիստներ չկան», Լենինը կռացավ, նրա
ճաղատ գլուխը կարմրեց, ուսերը ցնցվեցին
անձայն ծիծաղեց, նրա կողքին և յետեւը նրա-
տած բանվորներն եյին ժպտում, իսկ դահլիճի
վերջից մեկը խոթոռված ու բարձր հարցրեց. —

— Իսկ մյուս կողմում ովքե՞ր են նստած :

Կարճահասակ Ֆեոդոր Դանը խոսում էր մի
բարդու տոնով, վորին իսկական ճշմարտու-
թյունը հարգատ դուստր էր դալիս, նա ինքն է
ծնել այդ ճշմարտությունը և դեռ շարունա-
կում է դաստիարակել։ Իսկ Լենը Ֆեոդոր Դա-

նը Կարլ Մարքսի կատարյալ մարմնացումն է,
իսկ բայլչեմիկները — թերուսներ, անկարգ
տղերք, վոր հաակապես պարզ յերեվում է նը-
րանց վերաբերմունքից դեպի մենչեմիկները,
վորոնց շարքերում են դանվում «մարքսիզմի
բոլոր ականավոր տեսաբանները», ասաց նա :

— Դուք — մարքսիստներ չեք, — արհա-
մարանքով ասում էր նա, վոչ, դուք մարք-
սիստ չե՛ք։ Յեմ ողի մեջ դեպի աջ պարզեց իր
դեղին բուռնցքը։ Բանվորներից մեկը հար-
ցրեց նրանից՝

— Իսկ յե՞րբ եք դուք նորից գնալու լիբե-
րալների հետ թեյ խմելու։ Չեմ հիշում, առա-
ջին նիստում Մարտովը հանդես յեկավ, թե
վոչ։ Այդ զարմանալի չափով համակրելի մար-
դը խոսում էր պատանեկական կրակով, և թը-
ւում էր, թե նա առանձնապես խորն է զգում
պակասման դրաման, հակասությունների
ցավը :

Նա ամբողջապես ցնցվում, որորվում էր,
շղաճգորեն բաց էր անում ոսլայած չապիկի ո-
ծիքը, թափահարում էր իր ձեռքերը. չապիկի
մանժեռները դուրս թռչելով պիջակի թեերից,
ծածկում էյին նրա ձեռքի թաթը, նա բար-
ձրացնում էր ձեռքը, թափ տալիս, վորպեսզի
մանժեռը կրկին իր որինական տեսքը դարձնի։
Ինձ թվում էր, վոր Մարտովը վոչ թե ապա-
ցուցում, այլ խնդրում, աղերսում է. — ան-
հրաժեշտ է պառակտմանը վերջ տալ, կուսակ-
ցությունը չափազանց թույլ է, վորպեսզի կա-

բողանա յերկու մասի բաժանակել, բանխորն ա-
մենից առաջ «ազատություններ» կարիք և
զգում, պետք և պաշտպանել միաբանությունը:
Յերբեմն նրա առաջին ճառը հնչում էր հա-
մարյա սրամականորեն, խոսքերի առատու-
թյունը զարճնում էյին ճառն անհասկանալի,
իսկ ինքը հոետորը ծանր տպավորություն էր
թողնում: Ճառի վերջում, և կարծես նրանից
անկախ, այնուամենայնիվ «մարտական» տո-
նով նա դարձյալ կրակոս դուռում էր մարտա-
կան ջոկատների և առհասարակ զինված ազրա-
տամբության նախապատրաստման աշխատան-
քի դեմ: Լավ հիշում եմ, ինչպես բայլչեվիկ-
ների աթոռների վրա մեկը զարմացած բղա-
վեց՝

— Այ քեզ բան:

Իսկ կարծեմ, Մ. Պ. Տոմսկին հարցրեց. —

— Կարելի չե՞ մեր ձեռքերն ել կտրել, վոր-
պեսզի Մարտովը հանգստանա:

Կրկնում եմ. հավատացած չեմ, վոր Մար-
տովը խոսել և առաջին նիստում, յեւ նրա մա-
սին հիշեցի հենց միայն նրա համար, վորպես-
զի պատմեմ, թե ինչպես էյին խոսում:

Նրա ճառից հետո բանվորները շենքում,
նիստի դահլիճի առաջ խոթոռված զրույցում
էյին՝

— Ահա ձեզ և Մարտովը. մինչդեռ «խակ-
րիստ և» յեղե՛ր:

— Գույները փոխում են Ը.Ը. ինտելի-

Գեղեցիկ, կրքոտ և խիստ տոնով խոսում
էր Ռոդա Լյուքսեմբուրգը, հրաշալի կերպով
տիրապետելով հեղնանքի զենքին: Սակայն ա-
հա արագ ամբիոն բարձրացավ Վլադիմիր Իլի-
չը, թոթովալով արտասանելով «ընկերներ»:
Ինձ թվաց, վոր նա վատ և խռում, սակայն
արդեն մեկ բուպեյից հետո յես, ինչպես և բո-
լորը, «կլանվեցի» նրա ճառով: Յես առաջին
անգամ էյի լսում, վոր քաղաքական ամենա-
բարդ հարցերի մասին կարելի չե ալդքան
պարզ խոսել: Նա չէր աշխատում գեղեցիկ
Փրազներ հորինել, այլ ամեն մի խոսք զնում
էր ձեռքի տիր, զարմանալի կերպով մերկաց-
նելով, ցույց տալով նրա իսկական իմաստը:
Շատ զժվար և տալ այն արտակարգ տպավո-
րությունը, վոր նա առաջ բերեց:

Նրա ձեռքը պարզված էր դեպի առաջ, և
մի փոքր դեպի վեր իր բարձրացած տիր, վորք
կարծես կշռում էր ամեն մի խոսք, ցրելով հա-
կառակորդների Փրազները, փոխարինելով ալդ-
Փրազները ծանրակշիռ զբույթներով և ապա-
ցույցներով այն մասին, վոր բունվոր զասա-
կարգը իրավունք և պարտականություն ունի
իր ուղիով ընթանալու, և վոչ թե լիբերալ
բուրժուազիայի հետեից և նույնիսկ նրա կող-
քից, — ալդ բոլորը արտասովոր մտքեր էյին,
և Լենինը ալդ առում էր, մի տեսակ, վոչ թե
իր կողմից, այլ, իսկապես, պատմության
կամքով: Նրա ճառի միաձուլությունը, կա-
տարյալ ամբողջացած իմաստը, անկեղծու-

թյունն ու ուժը, նա ինքն ամբողջովին ամբիո-
նի վրա— կարծես կլասիկ արվեստի արտա-
դրություն լիներ. ամեն բան կա և ավելորդ
վոչինչ չկա, վոչ մի զարգարանք, իսկ յեթե
դրանք կային,— չեն նկատվել, նրանք ել բնա-
կանաբար նույնքան անհրաժեշտ են, ինչպես
դեմքի յերկու աչքը, ձեռքի հինգ մատը:

Ժամանակի հաշվով նա իրանից առաջ հան-
դես յեկած հոեաորներից քիչ խոսեց, իսկ սը-
պավորությամբ— զգալի չափով ավելի. Մի-
այն յե՛ս չէյի այդ զգում, իմ յետեւից վոզե-
վորված շնչում եյին.—

— Բովանդակւից ե խոսում...

Հենց այդպես ել եր. նրա յուրաքանչյուր
յեզրակացություն ինքն իրեն եր ծավալվում
ու կառուցվում, իր մեջ պարունակված ուժի
չնորհիվ:

Մենչեիկներն առանց քաշվելու ցույց են
տալիս, վոր Լենինի ճառը նրանց համար անա-
խորժ և, իսկ նա ինքը,— ավելի քան անախորժ:
Վորքան ավելի համոզիչ կերպով եր նա ապա-
ցուցում, վոր կուսակցությունն անհրաժեշտա-
բար պետք ե բարձրանա հեղափոխական թեո-
րիայի բարձունքները՝ իր գործնականը բազ-
մակողմանիորեն ստուգելու համար, այնքան
ավելի զազազած եյին բնդհատում նրա ճա-
ռը.

— Համազումարը փրկիսոփայության
տեղ չէ՛:

— Մեկ մի սովորեցրեք, մենք գիմնա-
դիստներ չե՛նք:

Հատկապես շատ եր յեռանդ ցուցաբերում
մի ինչ վոր հաղթանգամ, մորթովոր, վորը
խանութպանի դեմք ուներ. նա տեղից վեր եր
ցատկում և, կակազելով, բղավում.—

— Դադապալի-իրներ, դադապալիրներ եք
խաղո՛ւմ: Բ-բրանկիստներ՝: Հավանական նը-
շան եր անում գլխով Ռոքա Լյուքսեմբուրգը.
նա նիտերից մեկում շատ լավ տասց մենչեիկ-
ներին.—

— Դուք վոչ թե կանգնած եք մարքսիզմի
տեսակետի վրա, այլ նստած, նույնիսկ պառ-
կած եք նրա վրա:

Դահլիճում ջգայնության, հեղնանքի, ա-
տելության չար, գաղջ քամի յեր փչում, հար-
յուրավոր աչքեր տարբեր ձեւով լուսավորում
եյին Վ. Իլիչի դեմքը: Նկատելի չէր, թե թրշ-
նամական հարձակումներ հուզում են նրան,
նա խոսում եր տաքացած, սակայն ծանր, հան-
վիստ: Մի քանի որից հետո յես իմացա, թե
ինչ եր նստել նրան արդ արտաքին հանգստու-
թյունը: Շատ սարորինակ ու վիրավորական
եր տեսնել, վոր նրա հանդեպ թշնամություն
ե առաջացնում մի այնպիսի բնական միտք,
թե միայն թեորիայի բարձունքներից կու-
սակցությունը կարող ե տեսնել իր շարքերում
առաջացած տարաձայնությունների պատճառ-
ները: Իմ մեջ այնպիսի տպավորություն եր
ստեղծվում.— համազումարի յուրաքանչյուր

որ վ. Իլլիչին ամենի ու ամենի նոր ուժեր և
տալիս, նրան ամենի կարողի, փառահ և դարձ-
նում, յաւրաքանչյուր որ նրա ճառերն ամենի
հաստատ են հնչում, և համապատասխան անդամ-
ներն ամբողջ բաղլիկիկյան մասը ամենի վրձ-
ոտար, ամենի պատու ու խիստ և արամա-
զրրվում: Բացի նրա ճառերից ինձ համարյա
նույն ձևով հուզեց Ռոզա. Լյուքսեմբուրգի
հրաշալի և խիստ ճարձմենիկներն զեմ և
Մ. Պ. Տոմսկու կործանիչ, մրճահարական
ճառը, «բանվորական համապատասխան» գաղա-
փարի դեմ:

Ազատ բուսկներն ու ժամերը նա անց էր
կացնում բանվորներին մեջ, հարցնելով նրանց
ամենաչնչին, մանր կենցաղային հարցերի մա-
սին.

— Իսկ կանա՞յք ինչպես են. անտեսու-
թյունն ուտում, խորատկում և նրանց, հա՞.
աշխուսամենայնիվ—սովորո՞ւմ, կարդո՞ւմ են:

Գալղ—պարկում մի քանի բանվոր, վորոնք
առաջին անգամ էին տեսնում Լենինին, սկսե-
ցին խոսել, թե ինչպես և պահում նա իրեն հա-
մապատասխան: Նրանցից մեկը բնորոշ կերպով
ասաց.

— Չգիտեմ, դու ցե աշտեղ, Յեվրոպա-
յում բանվորներն ունեն՞ և մի ալլ, նույնպիսի
խելք մարդ. — Բերելը, կամ մի ուրիշը: Սա-
կայն, չեմ հավատում, թե գտնվի մի ուրիշ
մարդ, վորին յես միանգամից սիրելի, աշխ-
պես, ինչպես աշխ մարդ ո՞ւն:

Մի ուրիշ բանվոր ժպտալով ամենա-
ցրեց.—

— Նա մե՞րն և:

Նրան առարկեցին.—

— Պլեխանովն էլ մերն և:

Յես լսեցի մի սուր պատասխան.

— Պլեխանովը մեր ուսուցիչն և, մեր ա-
զան, իսկ Լենինը—մեր առաջնորդն և, մեր
ընկերը:

Մի յերիտասարդ աղա հեզնորեն նկա-
տեց.

— Սյուրաուկն և Պլեխանովին նեղում:

Մի աշխատի գեպը պատահեց: Ճաշարան
զնալիս ճանապարհին Վլադիմիր Իլլիչին
կանգնեցրեց մի մենչեվիկ բանվոր, հարցնելով
ինչ—վոր բանի մասին: Իլլիչը քայլերը դանդա-
ղեցրեց, իսկ նրա ընկերներն առաջ անցան: Մի
հինգ բուսկից հետո, ճաշարան գալով, նա,
զեմքը խոժոռելով պատմեց.—

— Տարորինակ և, վոր աշխատի միամիտ
ազան կուսակցական համապատասխան և ընկել.
հարցնում և ինձնից, թե ինչն և վերջապես
տարածայնությունների իսկական պատճառը:
Ահա, ասում եմ, ձեր ընկերներն ուղում են
պարլամենտին մասնակցել, իսկ մեք համոզ-
ված ենք, վոր բանվոր գաղափարը պետք և
կովի, պայքարի պատրաստվի: Կարծես՝ հա-
կացավ...:

Ճաշում էինք սակավաթիվ խմբով, միշտ
միևնույն փոքրիկ, եթանագին ճաշարանում:

Յես նկատեցի, վոր Վ. Իլյինը շատ քիչ է ուտում—յերկու-յերեք ձվից ձվաձեղ, մի փոքր կտոր ապուխտ և խմում է մի բաժակ թանձր մուգ գարեջուր: Ամեն բանից յերեվում էր, վոր նա շատ անիույթ է վերաբերվում իրեն, իսկ ինձ ապշեցնում էր նրա զարմանալի հոգատարությունը դեպի բանվորները: Նրանց սննդի գործը վարում էր Մ. Ֆ. Անդրեևան, և նա հարցնում էր նրանից՝

— Ինչպես եք կարծում դուք, քաղցած չե՞ն մնում բնկերները. վո՞չ.

— Հը՛մ, հը՛մ... Գուցե կավեւացներ բուտերրորդները:

Յեկավ այն հյուրանոցը, վորտեղ յես իջել էյի, և տեսնեմ՝ մտահոգված չոչափում է անկողինը:

— Այդ ի՞նչ եք անում դուք:

— Նայում եմ,— խոնավ հո՛ չեն սովանները:

Յես իսկույն չհասկացա, թե նա ինչու յետուցում իմանալ՝ ինչպիսի սովաններ կան Լոնդոնում: Այն ժամանակ նա, նկատելով իմ տարակուսանքը, բացատրեց.—

— Դուք պետք է հետևի՞ք ձեր ստույժությանը:

18 Թվի աշնանը յես հարցրի սորմովցի բանվոր Դմիտրի Պավլովին, թե վո՞րն է, նրա կարծիքով, Լենինի ամենարհուսոյ գիծը:

— Պարզությունը: Պարզ է, ինչպես ճշ-

մարտությունը: Նա այդ ասաց, վորպես մի լավ մտածված և վաղուց վճռված բան:

Հայտնի չե, վոր ամենից աշխի իրստ մարդուն դատում են նրա ծառայողները: Սակայն, Լենինի շփեր Գիլը, շատ վորձված մի մարդ, ասում էր.—

— Լենինը մի առանձին մարդ է. նրա նըման մարդ չկա: Յես նրան տանում եմ Մյասնիցկայա փողոցով, վորտեղ մեծ շարժում կա, հազիվ եմ գնում, վախենում եմ—մեքենան չկոտրեմ, չչակն եմ սեղմում, շատ հուզվում եմ: Նա բաց արեց դռնակը, մոտեցավ ինձ վտանակալի վրայով, ցած դնորվելու վտանդին յենթարկելով իրեն, և համոզում է ինձ՝

«Խնդրում եմ չհուզվես, Գիլ, գնա՛ ինչպես բոլորը»: Յես հին շփեր եմ, յես դիտեմ, վոր այդպես վոչ վոք չի անի:

Դժվար է տալ, նկարագրել այն բնականությունն ու ձկունությունը, վորով նրա բոլոր տպավորությունները հոսում, ամբողջանում եյին մի հունի մեջ:

Նրա միտքը, ինչպես կողմնացույցի սլաք, շարունակ իր սուր ծայրով դարձած էր դեպի աշխատավոր ժողովրդի դառակարգային շահերի կողմը: Լոնդոնում մի յերեկո ազատ եյինք, փոքրիկ խմբով գնացինք դեմոկրատական «Մյուզիկ խոլը» թատոնը: Վ. Իլյինն ախորժակով և վարակիչ ծիծաղով ծիծաղում էր, նայելով կրուռներին և եքսցենտրիկների վրա, դեպի մնացած բոլոր բաներն անտարբեր

եր և տառնճնապէս ուշադիր գիտում եր բրի-
տանական Կորումբիայի փայտահատ բանվոր-
ների աշխատանքը: Փոքրիկ բեմք ներկայաց-
նում եր անտառային ճամբար, նրա առաջ,
գետնի վրա յերկու առողջակազմ յերիտասարդ
մի ընկերութեամբ կարեցին ծառի բունը, մոտ մի
մետր հաստութեամբ:

— Ե՛հ, իհարկե, այդ հասարակութեան
համար է, իրոք նրանք չեն կարող այդպիսի
արտադրութեամբ աշխատել,—ասաց Իլլիէր.—
սակայն, պարզ է, վոր նրանք այնտեղ ել կա-
ցիններով են աշխատում, ծառի փայտն ան-
պետք առչել գարձներով. ահա ձեզ և կույտու-
րական անդիւպցինե՛րը:

Նա սկսեց խոսել արտադրութեան անար-
խիայի մասին կապիտալիստական կարգերում,
իզուր փշաջող, կորչող հումքի հսկայական
տուկոսի մասին, և վերջում հայտնեց, վոր
մինչև այժմ վոշ-վոքի մտքով չեր անցել այդ
թեմայով մի գիրք գրել: Ինձ համար այդ
մտքից վորոշ բան պարզ չեր, սակայն, յես
չկարողացա հարցնել Վ. Իլլիէից, նա արդեն
հետաքրքրութեամբ խոսում եր «Էքսպեկտրիզ-
մի» մասին, վորպէս թատրոնական արվեստի
մի առանձին ձև:

Այստեղ ինչ-վոր յերգիծական կամ հո-
սեմական վերաբերմունք կա գեղի բնդ հա-
նուրը, րնդունված կա ինչ-վոր ձգտում շրջել,
թաքնել այդ բնդունվածը, մի քիչ ազաւաղել,
ցույց տալ սոփոքականի հսկայական, հսկա-

արամարանականը: Միտումվոր է, բայց հե-
տաքրքրակա՛ն:

Մի-յերկու տարուց հետո, Կապրիլում,
Ա.Ա. Բազզանով-Մալինովսկու հետ զրուցելով
ստալինական վեպի մասին, նա ասաց նրան. —

— Այ, լավ կլինեիր դուք բանվորների հա-
մար մի վեպ գրեցիք այն թեմայով, թե ինչ-
պէս կապիտալիզմի գիշատիչները կողոպտե-
ցին յերկիրը, ծախսելով, վառներով ամբողջ
նովթը, ամբողջ յերկաթը, փայտը, ամբողջ
սծախը: Այդ մի շատ սպասկար գիրք կլինի՞ր,
այնչոր մասին՞ տո:

Բաժանվելով Լանդոնում, նա ասաց ինձ,
վոր անդառճառ կգա Կապրիլ հանդատանալու:

Սակայն, մինչև նրա գալու պատրաստու-
թյունը յես նրան տեսա Փարիզում, յերկու
սենյակից բազկացած մի ուսանողական բնա-
կարանում,—սակայն ուսանողական եր այդ
բնակարանը միայն իր մեծութեամբ, սակայն,
վոչ նրա մեջ թաղամբորդ մաքրութեամբ ու
խիտա կարգով: Նաղեժդա Կոնստանտինով-
նան, մեզ համար թեյ պատրաստելով, ինչ-վոր
տեղ գնաց, մենք մնացինք յերկուսով: Այն ժա-
մանակ քայքայվում եր «Ջնանիէն», և յես յե-
կել էյի խոսելու Վ. Իլլիէի հետ՝ նոր հրատա-
րակչութեան կազմելու մասին, վորը, ըստ հը-
նարտվորութեան, համախմբեր մեր բոլոր գը-
րականագետներին: Յես առաջարկում էյի հը-

բատարակչության խմբադրությունը հանձնել արտասահմանում Վ. Ի.—ին, Վ. Վարովսկուն և ելի մի ուրիշի, իսկ Ռուսաստանում նրանց ներկայացուցիչը կլինե՞ր Վ. Ա. Դեսնիցկի—Ստրոյեվը:

Ինձ թվում եր, վոր պետք է մի շարք գըրքեր գրել արևմտյան գրականությունների պատմության, ռուսական գրականության մասին, կուլտուրայի պատմության մասին, վորոնք հարուստ փաստական նյութ տային բանվորներին ինքնագարգացման և պրոպագանդայի համար:

Սակայն Վլադիմիր Իլյիչը քանդեց այդ պլանը, մատնանշելով գրաքննությունը, մեր մարդկանց կազմակերպելու դժվարությունը, ընկերների մեծ մասն զրազված և գործնական կուսակցական աշխատանքով, նրանք գրելու ժամանակ չունեն: Սակայն գլխավոր և ինձ համար ամենահամոզիչ պատճառարանությունը մոտավորապես հետևյալն եր.—հաստ գըրքի ժամանակը չե, հաստ գըրքով սնվում ե ինտելիգենցիան, իսկ նա, ինչպես տեսնում եք, սոցիալիզմից նահանջում, անցնում ե լիբերալիզմին, և մենք չենք կարող նրան շեղել, հանել իր ընտրած ճանապարհից: Մեզ պետք է լրագիր, բրոշյուր, լավ կլինե՞ր վերականգնել «Ջնանխայի» գրադարանը, սակայն Ռուսաստանում այդ հնարավոր չե գրաքննության պայմաններում, իսկ այստեղ—փոխադրական պայմանների պատճառով, մենք պետք է մաս-

նայի մեջ նետենք տասնյակ, հարյուր հազարավոր թուղթիկներ, իսկ այդ քանակությունն անլեզալ կերպով չի կարելի փոխադրել: Սպասենք և հետաձգենք հրատարակչության հարցը մինչև՞ ավելի նպաստավոր ժամանակներ:

Ապշեցուցիչ, միշտ իրեն հատուկ աշխուժությամբ և պարզությամբ խոսում եր նա Դումայի, կադետների մասին, վորոնք «ամաչում են ակտյաբրիստներ լինել», այն մասին, վոր «նրանց առաջ կա մի ճանապարհ դեպի աջ», իսկ հետո մի շարք ապացույցներ եր բերում պատերազմի «հավանորեն վոչ թե մեկ, այլ մի ամբողջ շարք պատերազմների մոտալուտության մասին» և, —նրա այդ նախատեսությունը չուտով արդարացավ Բալքաններում:

Վեր կացավ, բնորոշ շարժումով մատները խրեալի տակով կոխեց կոնստակերը և դանդաղ սկսեց քայլել նեղլիկ սենյակում, աչքերը կկոցելով ու փայլեցնելով:

— Պատերազմ կլինի: Անպայման: Կապիտալիստական աշխարհը հասել ե փտած խրմորման վիճակին, արդեն այժմ ել հենց մարդիկ սկսում են թունավորվել չովինիզմի, նացիոնալիզմի թույնով: Յես կարծում եմ, վոր մենք դեռ տեսնելու չենք համայնվրոպական պատերազմ: Հազիվ թե պրոլետարիատն իր մեջ ուժ գտնի կանխելու արյան այդ խրախճանը: Ինչպե՞ս կարելի չե այդ անել. բանվորների համայնվրոպական գործադուլով. այդ

զործադուրը քաղաքացիական պատերազմի սկիզբը կլինենք, մենք ունալ քաղաքագետներ ենք, չենք կարող դրա վրա հույս դնել:

Կանգ առնելով, նրբանով հատակին դարկելով, նա խոժոռված ասաց.— Պրոլետարիատն, իհարկե, սարսափելի կտուժի, այդպես է առայժմ նրա ճակատագիրը. սակայն նրա թշնամիները միմյանց ուժասպառ կանեն. այդ նույնպես անխուսափելի չէ:

Յեվ մոռենալով ինձ, նա ասաց, կարծես՝ դարձմանքով, մեծ ուժով, բայց ցածր.—

— Չե՛, մի դուք մտածեցեք. հանուն ի՞նչի յեն կուշանրը քաղցածներին քչում դեպի միմյանց դեմ սարքած սպանդը. կարո՞ղ եք, արդյոք, դուք մի ավելի իզիցատական և զղովելի հանցանքի անուն տալ, քան արդ: Սարսափելի թանգ կհասի այդ բանխորհրդին, սակայն վերջիվերջո, կշահվեն նրանք: Այդ պատմության կամքն է:

Նա հաճախ էր խոսում պտածության մասին, սակայն, յես, յերբեք նրա ճառերում չեմ զգացել ֆեարիչական խոնարհում նրա, պատմության կամքի և ուժի առաջ.

— Այդ ի՞նչ սկանդալ է պատահել ձեզ Ամերիկայում. լրագրական տեղեկություններեց յես գիտեմ բանի ելությունը, բայց ինչպե՞ս է պատահել այդ:

Յես համատուտ պատմեցի նրան իմ արկածները:

Յես յերբեք չեմ հանդիպել մի ուրիշ մար-

դու, վոր այնպես վարակիչ ծիծաղով ծիծաղեր, ինչպես ծիծաղում էր Վ. Իլյիչը: Նույնիսկ տարրինակ էր տեսնել, վոր այդքան խիստ ունալիստ մարդը, վորն այնքան լավ տեսնում, խորունկ դպում է մեծ սոցիալական տրագեդիաների անխուսափելիությունը, այդ անհաշտ, անդրդվելի մարդն իր տակության մեջ դեպի կապիտալիզմի աշխարհը, կարող է յերեխայարար ծիծաղել, արսասվելու աստիճան իսոր ծիծաղել, խեղդվելով ծիծաղից: Մեծ, ամուր հոգեկան առողջություն պետք էր ունենալ այդպես ծիծաղելու համար:

— Հա՛, տեսե՛ք՝ դուք հումորիստ եք, — ասում էր նա ծիծաղելով: Ա՛յ, չէ՛յի կարող յենթադրել: Սառսանան տանի՛ ինչքա՞ն ծիծաղելի չէ...

Յեվ ծիծաղի արտասունքները սրբելով, նա սրբեն լուրջ, լավ, մեղմ ժպիտով ասաց.

— Այդ լավ է, վոր դուք կարող եք անհաջողություններին հումորիստարար վերաբերվել. հումորը հրաշալի, առողջ հատկություն է. յես չառ եմ հատկանում հումորը, բայց չունեմ հումոր: Իսկ կյանքում ծիծաղելին թերեւս ավելի քիչ չէ, քան տխուրը, իսկապես քիչ չէ:

Պայմանավորվեցինք, վոր յես նրա մոտ անցնեմ մեկ օրից հետո, սակայն յեղանակը վատ էր, յերեկոյան յես առաժո արյուն սկսեցի թքել, իսկ մյուս օրը յես հեռացա Փարիզից:

Փարիզից հետո, մենք հանդիպեցինք Կապ-
րիում: Այստեղ իմ մեջ շատ տարրերնակ տը-
պավորութիւն և մնացել. կարծես Վ. Իլյէչը
Կապրիում յերկու անգամ և յեղել, յերկու
խիստ տարրեր տրամադրութեամբ:

Մի Իլյէչը, հենց վոր յես նրան հանդի-
պեցի նավահանգստում, իսկույն վճարար
հայտնեց ինձ—

— Յես դիտեմ, դուք, Ա. Մ., աշխու-
մենաշինիվ հույս ունեք, թե յես կհաշտվեմ
մախիստների հետ, թեև յես ձեզ նախազգու-
շացրի իմ նամակում, վոր այդ անհնար է: Ու-
րեմն, դուք արդեն վոչ մի փորձ չանեք:

Ճանապարհին՝ դեպի իմ բնակարանը և
աշխտեղ յես փորձեցի նրան բացատրել, վոր
նա աշխարհ ել իրավացի չէ. յես մտադրու-
թիւն չեմ ունեցել և չունեմ ել հաշտեցնելու
փիլիսոփայական վեճերը, վորոնք իդեպ՝ աշխ-
քան ել հասկանալի չեն ինձ համար: Բացի
դրանից, յես յերիտասարդական հասակից
համակված եմ անվստահութեամբ դեպի ամեն
մի փիլիսոփայութիւն, իսկ այդ անվստա-
հութեան պատճառն այն տարածաշնութիւնն
է, վոր դոյութիւն ունի փիլիսոփայութեան և
իմ անձնական «սուրյեկտիվ» փորձի միջև.
Ինձ համար աշխարհը դեռ նոր եր սկսել, նոր
եր «կադմակերպել», իսկ փիլիսոփայութիւ-
նը նրա գլխին բամբակով, բոլորովին անտե-
ղի, անթամանակ հարցնում եր:

«Ո՞ր ես գնում, ինչո՞ւ յես գնում. ին-

չո՞ւ յես մտածում»: Իսկ մի քանի փիլիսո-
փաներ պարզապէս և խստորեն հրաման ելին
արձակում:

«Կանգնիր»:

Բացի դրանից, յես արդեն դիտեցի, վոր
փիլիսոփայութիւնը, ինչպէս մի կին, կարող
է շատ տգեղ լինել, նույնիսկ այլանդակ, սա-
կայն աշխարհ հաջողութեամբ և համոզիչ
հազնված, վոր նրան կարելի յէ գեղեցկուհու-
տեղ դնել: Այդ ծիծաղեցրեց Վ. Իլյէչին:

— Ե՛հ, այդ արդէն յերգիծարանութիւն
է,—ասաց նա. իսկ վոր կյանքը միայն դեռ
սկսվում է, ձեվակերպվում է,—լա՛վ: Դրա
վրա դուք լուրջ մտածեցեք, այդտեղից դուք
կգաք աշխտեղ, ուր դուք վաղուց յեկած պետք
է լինելիք:

Աշխուհետե յես նրան ասացի, վոր Ա. Ա.
Բագդանովը, Ա. Վ. Լուճաչարսկին, Վ. Ա.
Բագարովն իմ աչքում խոշոր մարդիկ են, հիա-
նալի, բազմակողմանիորեն զարգացած, կու-
սակցութեան մեջ յես նրանց հավասար մարդ-
կանց չեմ հանդիպել:

— Յենթադրենք, վոր այդպէս է: Լա՛վ,
իսկ ի՞նչ է հետեվում դրանից:

— Վերջիվերջո յես նրանց համարում եմ
մի նպատակի մարդիկ, իսկ նպատակի միաս-
նութիւնը, ըմբռնված և խորտակն գիտակ-
ցված միասնութիւնը պետք է վոր սրբեր,
վոչնչացներ փիլիսոփայական տարածաշնու-
թիւնները...

— Ուրեմն, այնուամենայնիվ, հաշտեցման հույսը, դեռ կենդանի չէ. այդ գուր ե, — ասաց նա. դեռ նետեք այդ հույսը, և վորքան կարելի չէ հեռու, բարեկամաբար խորհուրդ եմ տալիս ձեզ: Պլեխանովն եւ, ձեր կարծիքով, միեւնոյն նպատակի մարդ ե, այնինչ յետ ահա, — մեր մեջ մնա, — կարծում եմ, վոր նա բոլորովին այլ նպատակի մարդ ե, թեև մատերիալիստ ե, և վոչ մետաֆիզիկ:

Դրանով մեր զրույցը վերջացավ: Յետ կարծում եմ, վոր կարելի չկա հիշելու, վոր յետ այդ զրույցը վերադարձում եմ վոչ բառացի ճշտությամբ, վոչ սառաջի: Մտքի ճշտության համար չեմ կասկածում:

Յեւ ահա յետ տեսա իմ առաջ Վլադիմիր Իլյիչին եւ ավելի ամուր, ավելի անդրդվելի, քան Լոնդոնի համադումարում: Սակայն այնտեղ նա հուզվում եր, և բոպեններ եյին լինում, յերբ պարզ զգացվում եր, վոր կուսակցության պատակտումը նրան հարկադրում ե շատ ծանր բոպեններ ապրելու:

Այստեղ նա արամադրված եր հանդիստ, ստոնարյուն և կատակով, խստորեն խուսափում եր փիլիսոփայական թեմայի շուրջը զրուցելուց և ընդհանրապես իրեն ուշադիր ու պատրաստ եր պահում: Ա. Ա. Բազդանովը զարմանալի չափերով համակրելի, մեղմ և Լենինի վրա սիրահարված այդ մարդը, ստիպված եր շատ սուր և ծանր խոսքեր լսելու.

— Շոպենհաուերն ասել ե. «Ով պարզ և

մտածում, — պարզ եւ խոսում ե», յետ կարծում եմ, վոր դրանից ավելի լավ նա ուրիշ վոչինչ չի ասել: Դուք, ընկ. Բազդանով, պարզ չեք խոսում, արտահայտում. դուք ինձ մի յերկու-յերեք նախադասությամբ բացատրեք, թե ինչ ե տալիս բանվոր դասակարգին ձեր «յենթադրութիւն», և ինչու՞ յետ մախիզմը մարքսիզմից ավելի հեղափոխական:

Բազդանովը փորձեց բացատրել, սակայն նա իսկապես աղտա կերպով եր խոսում և բազմաբառ:

— Թողե՛ք, — խորհուրդ եր տալիս վ. Իլյիչը. — ինչ-վոր մեկը, կարծյոք ժորեսը, ասել ե. «Ավելի լավ ե ճշմարտությունն ասել, քան լինել միեւնոյն», իսկ յետ կալեւաքննելի՝ նաև մախիստ:

Այնուհետև նա մեծ յեռանդով շախմատ խաղաց Բազդանովի հետ և տարվելով, բարկացավ, նույնիսկ վհատվեց, մի տեսակ, յերեխայի նման: Զարմանալի՛ բան. նույնիսկ այդ յերեխայական վհատությունը, ինչպես և նրա զարմանալի ծիծաղը չեյին խախտում նրա բնավորության ամբողջական միաձուլությունը: Կապրիյում յեղավ և մյուս Լենինը, — հրաշալի ընկեր, ուրախ մարդ, կենդանի ու անհող հետաքրքրությամբ դեպի ամեն ինչ աշխարհում, իր ապշեցուցիչ մեղմ վերաբերմունքով դեպի մարդիկ:

Մի անգամ յերեկոյան, յերբ բոլորը գնացին գրոսնելու, նա ասաց ինձ և Մ. Ֆ. Ան-

դրեւեային, — ուրախ տոնով չե՛ր ասում, ալ խորը ցաւակցութեամբ: —

— Խելոք, տաղանդաւոր մարդիկ շատ բան են արել կուսակցութեան համար, կարող եյին տասնապատիկ ավելի անել, բայց և այնպէս՝ նրանք չե՛ն կարող մեզ հետ ընթանալ: չե՛ն կարող: Յե՛վ տասնյակ, հարյուրավոր այդպիսի մարդկանց կոտորւմ, ալլանդակում և այս հանցավոր հասարակարգը:

Մի ուրիշ անգամ նա ասաց: —

— Լուսաշարսկին կվերադառնա կուսակցութեան մեջ, նա ավելի քեզ ինդիվիդուալիստ է, քան այն յերկուսը: Հազվադէպ հարուստ ոժտւած բնավորութիւնն է: Յես դեպի նա «թուլութիւն եմ տածում», սատանան տանի՛ր, ինչ անմիտ բառեր են՝ թուլութիւն տածել: Յես նրան, դիտե՛ր, սիրում եմ, հրաշալի՛ ընկեր է. նրա մեջ ինչ: — Վոր Փրանսիական փայլեալ. նրա թեթեւամտութիւնն էլ Փրանսիական է. նրա թեթեւամտութիւնը եստետիգմից է:

Նա մանրամասն հարցնում էր կապրիի ձկնորսների, նրանց աշխատավարձի, տերտերների ազդեցութեան, դպրոցի մասին, նրա հետաքրքրութեան լայնութիւնը չե՛ր կարող դարձանք չպատճառել ինձ: Յերբ նրան ասացին, թե ահա այդ յերիտասարդ տերտերը չքավոր գյուղացու վորդի յե, նա իսկույն ևեթ պահանջեց, վորպեսզի նրա համար տեղեկութիւններ ժողովեն, թե արդյոք վորքա՞ն հաճախ են գյուղացիներն իրենց վորդիներին սե-

մինարիումներ տալիս, և արդյոք գյուղացիների վորդիները վերադառնա՞ւմ են իրենց գյուղերում տերտերութիւն անելու համար:

— Դուք հասկանո՞ւմ եք. յեթե այդ պատահական յերեւոյթ չե, ապա նշանակում է, այդ վատիկանի քաղաքականութիւնն է: Խորամանկ քաղաքականութիւն:

Ձեմ կարող յերեւակայել մի ուրիշ մարդու, վորն այդքան բարձր կանգնած լինելով մարդկանցից, կարողանար իրեն գերծ պահել փառասիրութեան գայթակղութիւնից և իր կենդանի հետաքրքրութիւնը չկորցնել դեպի «հասարակ մարդիկ»:

Նրա մեջ կար ինչ: — Վոր մագնիսականութիւն, վորը դեպի նրան էր քաշում աշխատանքի մարդկանց սրտերն ու համակրանքը: Նա խաղերեն էր խոսում, սակայն Կապրիի ձկնորսները, վորոնք տեսել եյին Շալյապինին և մեծ թվով ուրիշ խոշոր ուսու մարդկանց, մի ինչ: — Վոր բնազդով իսկույն Լենինին իր առանձին տեղը տվին մնացած մարդկանց շարքում: Հրապուրիչ էր նրա ծիծաղը — «սրտաբուլի» ծիծաղն այն մարդու, վորը հրաշալի կերպով կարողանալով տեսնել մարդկային հիմարութեան անճոռնիութիւնը և բանականութեան լարախաղացային խորամանկութիւնը, կարողանում էր հրճվել «պարզասիրտ մարդկանց» յերեխայական միամտութեամբ:

Շին ձկնորս Զիովանի Սպարտարոն ասաց նրա մասին:

Այդպէս ծիծաղել կարող ե միայն սուր-
նիվ մարդը:

Որովհետեւ նա վաղուց, — խոր և յերկնքի
պէս թափանցիկ ալիքների մեջ, Լենինը սուլո-
րեց ձուկ վորսալ «մատով» — թելով, առանց
ձողի: Չկնորսները բացատրում եյին նրան, վոր
պետք ե բռնել, հենց վոր մատը թելի թրթռոց
ե դդում:

— Կողի՛, դրին-դրին: Կապի՞չ:

Նա իսկույն բռնեց ձուկը, բերեց և ման-
կական հրճվանքով բղավեց վորսորդի հա-
փըշտակութեամբ: —

— Ըհը՛, դրին-դրին:

Չկնորսները բարձրաձայն և նույնպէս յե-
րեխայի պէս ուրախ քրքիջ բարձրացրին ու
ձկնորսին անվանեցին

«Սինյոր Դրին-Դրին»:

Նա դնաց, հեռացավ Կապրիից, բայց նը-
բանք դեռ հարցնում եյին.

— Ինչպէս ե ապրում Դրին-Դրինը: Ֆարը
չի՞ բռնի նրան, չե՞:

Չեմ հիշում, մինչեւ վ. Իւլիշը, թե նրա-
նից հետո Կապրիում յեղավ Գ. Վ. Պլեխա-
նովը:

Կապրիի գաղութի մի քանի վտարանդի-
ներ — զրաւանադետ Ն. Ուրիշերը, Լորենց-
Մեհները, վոր մահվան եր դատապարտված
Սոչիում ապստամբութիւն կազմակերպելու

համար, Պավել Վիգորշիկը և Էլի, կարծ յոք,
յերկու ուրիշ մարդ ուզում եյին խոսել նրա
հետ: Նա հրաժարվեց: Այդ նրա իրավունքն
եր, նա հիվանդ մարդ եր, յեկեկ եր հանգստա-
նալու: Սակայն Ուրիշերն ու Լորենցն առում
եյին, վոր նա այդ արեց նրանց համար շատ
վիրավորական ձեւով: Նյարդային Ուրիշերը
պնդում եր, վոր Գ. Վ. մոտավորապէս այն-
պիսի մի բան ե ասել, թե «հոգնել ե խոսելու
ցանկութիւն ունեցող, բայց դործելու անըն-
դունակ մարդկանց առատութիւնից»: Նա, ինձ
մոտ յեղած ժամանակ, իսկապէս չկամեցավ
տեղական գաղութից վորեւե մեկին տեսնել:
Վ. Իւլիշը բոլորին տեսավ: Պլեխանովը վոչ մի
բանի մասին չեր հարցնում, նա արդեն ամեն
ինչ գիտեր և ինքն եր պատմում: Ըստ ուստա-
կանի լայն տաղանդի տեր, յեվրոպականորեն
դաստիարակված, նա սիրում եր չռայել գե-
ղեցիկ, սուր արտահայտութիւններ, և, կար-
ծ յոք, հենց միայն սուր խոսքի համար, անո-
ղորաբար ընդգծում եր ոտար և ուստ ընկեր-
ների թերութիւնները: Ինձ թվաց, վոր նրա
սրախոսութիւնները միշտ ել հաջող չեյին, հի-
շողութեանս մեջ մնացել են միայն անհաջո-
կները. «Անչափ չափավոր Մերինդ», «Ինքնա-
կոչ Երիկո Ֆերրի», նրա մեջ մի մսխալ յերկաթ
անգամ չկա»: այստեղ բառախաղը հիմնված ե
Ֆերրո-յերկաթ բառի վրա: Յեւ բոլորն ել
այսպիսի բաներ: Իսկ ընդհանրապէս նա մարդ-
կանց վերաբերվում եր ներողամտորեն, հաս-

կանալի յե՝ վոչ այնպես, ինչպես տատված,
սակայն մի քիչ դրն նման: Տաղանդավորա-
պեսն գրականագետ, կուսակցութեան հիմ-
նադիրը, նա իմ մեջ խորը հարգանք եր առա-
ջացնում, սակայն վոչ համակրանք: Չափա-
դանց շատ «արիստոկրատիզմ» կար նրա մեջ:
Գուցե յես սխալ եմ դատում: Յես առանձին
սեր չեմ տածում դեպի սխալները, սակայն
յես ել, ինչպես և բոլոր մարդիկ, նույնպես
սխալվում եմ: Իսկ փաստը մնում է փաստ:
Հազվադէպուտ դեպքերում եմ յես հանդիպել
այն աստիճան տարբեր մարդկանց, ինչպես Դ.
Վ. Պլեխանովը և Վ. Ի. Լենինը: Յեվ այդ
հասկանալի յես. մեկն ավարտում եր հին աշ-
խարհը խորտակելու իր աշխատանքը, իսկ
մյուսն արդեն սկսել եր իր նոր աշխարհը կա-
ռուցել:

Կյանքն այնպես դիվային ճարտարութեամբ
է կառուցված, վոր ատել չկարողանալով՝ չես
կարող անկեղծ սիրել: Արդեն հենց այս միակ,
մարդուն արմատից աղճատող՝ հոգու յերկատ-
ման անհրաժեշտութիւնը, ատելութեան մի-
ջից սիրելու անխուսափելիութիւնը կյանքի
այժմյան պայմանները խորտակման և դատա-
պարտում:

Ռուսաստանում, այդ յերկրում, վորտեղ
տառապանքը քարոզվում է վորպես «հոգու
փրկութեան» մի ընդհանրական միջոց, յես
չեմ հանդիպել, չեմ ճանաչում մի այլ մար-
դու, վորն այնքան խորը, այնպիսի ուժով ա-

տելութիւն, զգվանք ու արհամարհանք ըզ-
վար դեպի մարդկանց դժբախտութիւնները,
վիշտն ու տառապանքը, ինչպես Լենինը:

Իմ աչքում այդ զգացմունքները, այդ ա-
տելութիւնը դեպի կյանքի դրամաներն ու
տրագեդիաները առանձնապես շատ ելին
բարձրացնում Վլադիմիր Լենինին, այդ յեր-
կրի մարդուն, վորտեղ իմաստ և ի սրբագոր-
ծում տառապանքի գրված են ամենատաղան-
դավոր ավետարանները, և վորտեղ յերիտա-
սարգութիւնն սկսում է ապրել, մանր, ա-
ռորյա դրամաների, ըստ ելութեան, միորի-
նակ նկարագրութիւններով լցված գրքերով:
Ռուսական գրականութիւնը Յեվրոպայի ա-
մենահոգեւետական գրականութիւնն է. մե-
զանում բոլոր գրքերը գրված են այն թեմա-
յի շուրջը, թե ինչպես ենք մենք տառապում,
յերիտասարդական և հասուն հասակում—բա-
նականութեան պակասութիւնից, ինքնակա-
լութեան ճնշումից, կանանցից, մերձավորի
սիրուց, տիեզերքի անհաշող կառուցվածքից,
իսկ ծերութեան ժամանակ—կյանքի սխալների
գիտակցութիւնից, ատամների պակասու-
թիւնից, ստամոքսի կազմութիւնից և մեռ-
նելու անհրաժեշտութիւնից:

Յուրաքանչյուր ուս, «քաղաքականու-
թեան համար» մի ամիս բանտում նստելուց
կամ արստրավայրում ապրելուց հետո, իր
սրբազան պարտքն է համարում Ռուսաստանին
հիշողութիւններ ի մի գիրք նվիրել այն մա-

սին, թե ինչպես ե ինքը տառապել: Յեվ մինչև այսօր վոչ վոքի մտքով չի անցել մի գիրք հորինել այդ մասին, թե ինչպես ե նա իր ամբողջ կյանքում ուրախացել: Յեվ քանի-վոր ուսմանը սովոր ե իր համար կյանք հորինելու, ծրագրելու, սակայն վատ ձեւով ե կառուցում, իրագործում այդ կյանքը, ապա շատ հաւանական ե, վոր յերջանիկ կյանքի մասին գրված գիրքը նրան սովորեցնէր, թե ինչպես պետք ե հորինել, ծրագրել այդպիսի կյանքը:

Ինձ համար բացատրական մեծ ե հատկապես այդ գլոցմունքը Լենինի մեջ, դեպի մարդկանց թշվառութիւնը սաժած անհաշտ, անշեջ թշնամութեան գլոցմունքը, նրա վառ հաւատն այն մասին, վոր թշվառութիւնը կենցաղի անհաղթահարելի հիմքը չե, այլ մի զազիր բան, վոր մարդիկ պետք ե ե կարող են ավելի, իրենցից դեն նետել:

Յես նրա բնավորութեան այդ հիմնական գիծը կանխանելի, մատերիալիստի մարտական լավատեսութիւն, ե այդ գիծը նրա մեջ ուստական գիծ չեր: Հենց այդ գիծն ել հատկապես քաջում եր իմ հոգին դեպի այդ մարդը, — Մարդ՝ մեծատառով:

17—18 թվականներին իմ հարաբերութիւնները Լենինի հետ այնպես չեյին, ինչպես յես կկամէնայի տեսնել, սակայն այլ կերպ նրանք չեյին ել կարող լինել:

Նա քաղաքագետ եր: Նա կատարելութեամբ եր տիրապետում հայացքի այն խիստ, ցայտուն պարզորոշութեամբ, խիստ հետեւողականութեամբ, վորն անհրաժեշտ ե մի այնքան հսկայական, ծանր նավի ղեկավարին, ինչպիսին կապարե գյուղացիական Ռուսաստանն ե: Իսկ յես որդանական անտելութիւն եմ տածում դեպի քաղաքականութիւնը, յես վատ հավատք ունեմ դեպի մասսաների բանականութիւնը, դեպի գյուղացիական մասսաների բանականութիւնը, — առանձնապես: Գաղափարի միջոցով դեռ չկազմակերպված բանականութիւնը դեռեւս այն ուժը չե, վորը կյանքի մեջ ե մտնում անողորմաբար Մասսայի բանականութեան մեջ գաղափար չկա մինչև այն ժամանակ, քանի դեռ նրա մեջ չկա իր բոլոր միավորների շահերի միասնականութեան գիտակցութիւնը:

Հազարամյակների ընթացքում նա ապրում ու ձգտում ե դեպի լավը, սակայն այդ ձգտումը նրա մարմնից գիշատիչներ ե ստեղծում, վորոնք հենց նրան են ստրկացնում, նրա արյունով են ապրում, ե այդպես կլինի մինչև այնքան ժամանակ, յերբ նա կգիտակցի, վոր աշխարհում միայն մի ուժ կա, վորն ընդունակ ե ազատելու նրան գիշատիչների գերութիւնից, — Լենինի ճշմարտութեան ուժը:

Յերբ 1917 թվին Լենինը, Ռուսաստան գալով, հրապարակեց իր «Թեգիսները», յես մտածեցի, վոր այդ թեգիսներով նա քաղաքա-

կանապես զնստիարակված բանվորների քանակության չնչին, վորակապես հերոսական բանակը և ամբողջ անկեղծորեն-հեղափոխական ինտելիգենցիային զոհ կրերի ուսու գյուղացիությանը: Ռուսաստանի այդ միակ ակտիվ ուժը, ինչպես մի բուռ աղ, կլցվի գյուղի անհամ ճահիճը, անհետ կլուծվի, կծծվի նրան մեջ, վոչինչ չփոխելով ուսու ժողովրդի վրեժը, կենցաղի և պատմության մեջ:

Գիտական, տեխնիկական և ընդհանրապես վորակյալ ինտելիգենցիան, իմ տեսակետից, իր ելությամբ հեղափոխական է, և բանվորական, սոցիալախատական ինտելիգենցիայի հետ միասին—ինձ համար ամենաթանկագին ուժն էր, վոր կուտակել էր Ռուսաստանը,—ուրիշ ուժ, վոր ընդունակ լիներ իշխանությունը վերցնելու և գյուղը կազմակերպելու,—յես 17 թվականի Ռուսաստանում չեյի տեսնում: Սակայն, այդ ուժերը, վորոնք քանակով աննշան էյին և ջլատված հակասություններով, կարող էյին իրենց գերը կատարել միմիայն ամուր ներքին միաբանության գեպքում: Նրանց առաջ հակալական խնդիր էր կանխած—տիրապետել, զսպել գյուղի անարխիզմը, կուլտուրականացնել գյուղացու կամքը, սովորեցնել նրան խելացի աշխատանքի, վերակառուցել նրա տնտեսությունը և այդ բոլոր միջոցներով յերկիրը առաջ շարժել. այդ բոլորը իրագործելի չե միայն այն ժամանակ, յերբ գյուղի բնագոյները յենթարկվեն քաղաքի

կազմակերպված բանականությանը: Հեղափոխության ամենաառաջին անելիքը յես համարում էյի այնպիսի պայմանների ստեղծումը, վորոնք նպաստեյին յերկրի կուլտուրական ուժերի աճմանը: Այդ նպատակով յես առաջարկեցի կապրիում կազմակերպել դպրոց բանվորների համար, և ռեակցիայի տարիներում, 1907—1913, ուժերս ներածին չափ փորձում էյի ամեն կերպ բարձրացնել բանվորների հոգու արիությունը:

Այդ նույն նպատակի համար փետրվարյան հեղաշրջումից հետո, 17 թ. դարնանը կազմակերպվեց «Դրական գիտությունների զարգացման և տարածման ազատ ասոցիացիան», մի հիմնարկություն, վորն իրեն նպատակ էր դնում, մի կողմից, Ռուսաստանում կազմակերպել գիտական-հետազոտակ. ինքնատիտուներ, մյուս կողմից, յայն չափերով և անընդհատ ժողովրդականացնել գիտական ու տեխնիկական գիտելիքները բանվորների մեջ: Ասոցիացիայի գլուխ կանդնեցին խոշոր գիտնականներ, Ռուսաստանի Գիտությունների Ակադեմիայի անդամներ Վ. Ա. Ստեկլովը, Լ. Ա. Չուգայեվը, ակադեմիկ Ֆիրսմանը, Ս. Պ. Կոստիչևիչը, Ա. Ա. Պետրովսկին և մի շարք ուրիշները: Յեռանդով գանձվում էյին միջոցները, Ս. Պ. Կոստիչևիչ արդեն սկսեց տեղ վորոնել՝ զոո-բոտանիկայի հարցերի վերաբերյալ հետազոտական ինստիտուտ կառուցելու համար:

Եւ ավելի պարզելու համար այս միտքը՝
ասեմ, վոր ինձ իմ ամբողջ կյանքում ճնշել ե
այն փաստը, վոր ճնշող մեծամասնությամբ
անգրագետ գյուղն իշխում ե քաղաքի վրա,
ճնշում եր իմ միտքը գյուղացու գոյությունը
անհատականությունը ե սոցիալական եմո-
ցիաների համարյա լիակատար բացակայու-
թյունը նրա մեջ: Քաղաքականության գրագետ
բանվորների գիտատուրան, գիտական ու
տեխնիկական ինտելիգենցիայի սերտ դաշինքի
պայմաններում, իմ կարծիքով, միակ հնա-
րավոր յեղքն եր դուրս գալու այն դժվար կա-
ցությունից, վորն առանձնապես բարդացել եր
պատերազմի հետեւանքով, պատերազմի, վոր
ել ավելի յեր մեծացրել գյուղի անարխիան:

Կոմունիստների հետ յես տարակարծիք
եյի ինտելիգենցիայի դերի հարցում ուսա-
կան հեղափոխության մեջ, վորը նախապատ-
րաստված եր հենց այդ ինտելիգենցիայի ձեռ-
քով, վորոնց թվում նաև բոլոր «բայլճեփիկ-
ները», վորոնք հարյուրավոր բանվորներ եյին
դաստիարակել սոցիալական հերոսության ե
բարձր ինտելեկտուալ վուգով: Ռուսական ին-
տելիգենցիան—թե գիտական ե թե բանվորա-
կան, յեղել ե, մնում ե ե դեռ յերկար ժամա-
նակ կլինի այն միակ բեռնակիր ձին, վոր
յժված ե Ռուսաստանի պատմության ծանր-
սայլին: Չնայած նրա կրած բոլոր ցնցումնե-
րին ու հուզումներին, ժողովրդական մասսա-

ների բանականությունը դեռևս մնում ե դքսից
դեկլավարություն պահանջող մի ուժ:

Այդպես եյի մտածում յես 13 տարի առաջ
և այդպես եյի սխալվում: Իմ հիշողություն-
ների այս եջը պետք եր դուրս գցել: Սակայն՝
«ինչ գրված ե գրչով, չես հանի բահով, բրի-
չով»: Իացի դրանից. «սխալների միջոցով
մենք սովորում ենք»—հաճախ կրկնում եր
Վ. Ի.: Թող վերջապես ընթերցողներն իմա-
նան իմ այդ սխալը: Լավ կլիներ, այդ սխալը
դաս լիներ այն անձանց համար, ովքեր շտա-
պում են յեղրակացություններ հանել իրենց
գիտողություններից:

Հասկանալի յե, վոր մասնագետների մի
մասի կողմից կատարված ամենատուր վնա-
տարարության մի շարք փաստերից հետո
յես պարտավոր եյի վերագնահատել—և վե-
րագնահատել—իմ վերաբերմունքը դեպի
գիտության ու տեխնիկայի աշխատավորները:
Այդպիսի վերագնահատությունները ելի՝ մի
բան արժեն, հատկապես ծերության հասա-
կում:

Ժողովրդի ազնիվ պարագլուխների պաշ-
տոնը մարդկային ուժերից վեր՝ դժվար ե:
Անհնարին ե, հնարավոր չե այն պարագլուխը,
վորը այս կամ այն աստիճան տիրան, բըռ-
նակալ չլինի: Հավանաբար Լենինի որոք ավե-
լի մարդ ե կոտորված: Քան Թոմաս Մյունցերի

որոք: Սակայն, չե՞ վոր Լենինի գլխավորած
հեղափոխութեանը ցույց արվող դիմադրու-
թյունն ել կազմակերպված եր ավելի լայն
և ուժեղ: Այն ել պետք ե նկատի ունենալ, վոր
«քաղաքակարթութեան» զարգացմամբ մարդ-
կային կյանքի արժեքն ել հայտնապես նվա-
ղում ե, վորի մասին անվիճելի կերպով վկա-
յում ե մարդկանց վոջնչացնելու տեխնիկայի
և այդ ճաշակի զարգացումը ժամանակակից
Յեվրոպայում:

Սակայն սոսալեք ձեր խղճի ձայնով.—
վորքան տեղին ե և արդյոք չափազանց զգվե-
լի չե այն «քարոյադետների» կեղծավորու-
թյունը, վորոնք ուսական հեղափոխութեան
արյունարբու բնույթի մասին են խոսում այն
ժամանակ, յերր նրանք խառնառակ համայնեվ-
րոպական սոյանդի չորս տարվա ընթացքում
վոջ միայն չեյին խնայում, ամբողջում միլիո-
նավոր վոջնչացվող մարդկանց, այլևս ամեն
կերպ բորբոքում եյին «մինչեմ լիակատար
հաղթանակ» այդ զաղբելի պատերազմը: Այժմ
«կուլտուրական ազգերը» ջարդված են, հյուծ-
ված և վայրենանում են, իսկ հաղթանակել ե
համամարդկային քաղքենիական հիմարու-
թյունը.— նրա պինդ ողակները մինչե այսօր
ել խեղդում են մարդկանց:

Ծատ են գրել և խոսել Լենինի դաժանու-
թյան մասին: Հասկանալի չե, վոր յիս չեմ կա-
րող թույլ տալ ինձ նրան ստից ու զրպարտու-
թյունից պաշտպանելու ծիծաղելի անտակաու-

թյունը: Յես դիտեմ, վոր զրպարտությունն
ու սուտը քաղքենիների քաղաքականութեան
որինականացման մեթոդն ե, թշնամու դեմ
կռվելու սովորական յեղանակը: Այս աշխար-
հի մեծ մարդկանց մեջ հազիվ թե գտնվի մեկը,
վորին փորձած չլինեն ցեխոտել: Այդ բոլորին
հայտնի չե:

Բացի դրանից, բոլոր մարդկանց մեջ
ձգտում կա վոջ միայն ականավոր մարդուն ի-
ջեցնել մինչե իր հասկացողութեան մակարդա-
կը, այլև փորձել գլորել նրան իր վտարելի
տակ, այն կպչուն, թունոտ ցեխի մեջ, վորը
նրանք ստեղծելով, անվանել են «սոցիալ
կյանք»:

Յես զգլանքով եմ հիշում հետեվյալ փաս-
տը.— 19 թվին, Պետերբուրգում «գյուղացիա-
կան չքավորութեան համագումար» կար: Ռու-
սոստանի հյուսիսային նահանգներից մի քա-
նի հազար գյուղացիներ եյին յեկել, և նրան-
ցից հարյուրավորներին տեղավորել եյին Ռո-
մանովների Չմեռային Պալատում: Յերր հա-
մանովների Չմեռային Պալատում, և այդ մարդիկ վե-
մապումարը վերջացալ, և այդ մարդիկ վե-
րադարձան իրենց տեղերը, պարզվեց, վոր
նրանք վոջ միայն պալատի բոլոր վանաները,
այլև հսկայական քանակութեամբ սաքսոնա-
կան, սելբական և արեմելյան վաղեր կեղտո-
տել եյին, գործածելով, վարդիս գիշերային
անոթ: Այդ արվում եր վոջ թե կարիքից լա-
տիպված, — պալատի արտաքնոցները սարքին
վիճակում են յեղել, ջրմուղը գործել ե. վո՛չ,

այդ խուլիգանությունը կատարվել է գեղեցիկ
երերը փչացնելու, ապականելու ցանկու-
թյամբ: Յերկու հեղափոխության և պատե-
րազմի ժամանակ յես հարյուրավոր անգամ-
ներ նկատել եմ գեղեցիկը կոտորատելու, աղ-
հատելու, ծաղրելու և ապականելու մարդ-
կային այդ խավարամիտ, վրիժառու ցանկու-
թյունը:

Չպետք է կարծել, վոր «գյուղական չքա-
վորության» այդ արարքը յես ընդգծում եմ՝
դեպի գյուղացին տածած իմ հուետես վերա-
բերմունքից զրոյված, վոչ, — յես գիտեմ, վոր
գեղեցիկը վոչնչացնելու հիվանդագին ցան-
կությամբ տառապում են նաև ինտելիգեն-
տիայի մի քանի խմբեր, որինսակ, այն վա-
րանդինները, վորոնք, ըստ յերեմիայի, կար-
ծում են, թե յեթե իրենք Ռուսաստանից բա-
ցակայում են, ապա այնտեղ արդեն վոչ մի լավ
բան չկա:

Բացառիկ գեղեցիկության նմուշ համար-
վող իրերը փչացնելու չարամիտ ձգտումը
նույն աղբյուրն ունի, ինչ վոր ունի արտա-
կարգ մարդուն, ինչպե՛լ ել լինի, արատավորե-
լու նողկալի ձգտումը: Ամեն մի արտասովոր
բան խանգարում է մարդկանց ապրել աշխատե-
լու, ինչպես նրանք են ուզում: Մարդիկ ծարավի
յեն, — յեթե ծարավի յեն, — վոչ թե իրենց սո-
ցիալական սովորութիւնները հիմնովին փոխելու,
այլ միայն ընդարձակելու դրանք: Մեծամաս-
նության հիմնական հառաչանքն ու վողբն է՝

«Մի՛ խանդարեք մեզ ապրել աշխատե-
լու մենք սովոր ենք ապրել»: Վլադիմիր Իլ-
յիչ Լենինն այն մարդն էր, վորն աշխատե-
լու մարդկանց ապրելու իրենց սովորական
կյանքով, ինչպես վոչ վոր նրանից առաջ չէր
կարողացել այդ անել:

Համաշխարհային բուրժուազիայի ատե-
լությունը դեպի նա մերկորեն ու զգվելիորեն
պարզ է, նրա, այդ ատեղության կապույտ,
ժանտախտային բծերն ամենուրեք փայլում
են: Այդ ինքնըստինքյան զգվելի ատեղու-
թյունն ասում է մեզ, թե ինչպես մեծ էր ու
սարսափելի համաշխարհային բուրժուազիայի
աչքում Վլադիմիր Լենինը — բոլոր յերկրների
պրոլետարներին վողի ներշնչողն ու առաջ-
նորդը: Ահա նա Փիզիկապես գոյութիւն չու-
նի, սակայն նրա ձայնը հետզհետե ավելի
բարձր ու հաղթական է հնչում յերկրագնդի
աշխատավորների համար, և արդեն չկա յերկրի
յերեսին մի աշխարհի անկյուն, վորտեղ այդ
ձայնը բանվոր դասակարգի մեջ չառաջացներ
հեղափոխության, նոր կյանքի և հավասար
մարդկանց աշխարհ կառուցելու կամք:
Հետզհետե ավելի վստահ, համոզված, ամուր
և հաջողությամբ են կատարում մեծ գործը
Լենինի աշակերտները, նրա ուժի ժառանգ-
ները:

Ինձ հիացմունք էր պատճառում նրա մեջ
ցայտուն-արտահայտված ապրելու կամքը և
ակտիվ ատեղությունը դեպի կյանքի ստորու-

թյունը, յետ հաճույքով դիմում էյի պատա-
նեկական այն ազարտը, այն բուռն վողգելո-
րությունը, վորով նա լցնում, տողորում եր
այն ամենը, ինչ անում եր: Ինձ պարմացնում
եր նրա գերմարդկային աշխատունակությու-
նը: Նրա շարժումները թեթեւ էյին, ճարպիկ
և ժլատ, սակայն ուժեղ ժեստը լիովին ներ-
դաշնակում եր նրա ճառին, վորը նույնպես
ժլատ եր բառերով, սակայն հարուստ՝ մտքով:
Յեւ մոնղոլական տիպի նրա յերեսին վառ-
վում, խաչում էյին կյանքի կեղծիքի ու վրչ-
տի դեմ անդուլ պայքարող այդ մարդու յեր-
կու սուր աչքերը, վառվում էյին, կկոցվելով,
թարթելով, հեգնորեն ժպտալով, ցամամբ
փայլատակելով: Այդ աչքերի փայլը նրա
խոսքն ել ավելի աջրող ու պարզ եր դարձնում:

Յերբեմն թվում եր, վոր նրա հոգու ան-
դուսպ յեռանդը կայծերի պես դուրս ե ցալ-
տում նրա աչքերից, և այդ յեռանդով հագե-
ցած, տողորված բառերը փայլում են ողի
մեջ: Նրա ճառը միշտ անհրճելի ճշմարտու-
թյուն, Ֆիզիկական զգացողություն եր առաջ
րերում:

Անսովոր և տարորինակ եր Լենին տեսնել
Գորկայի պուրակում զրոսնելիս — այն մա-
տիճան նրա հետ կապված, անբաժան եր այն-
պիսի մի մարդու պատկերացումը, վոր նստած
և յերկար սեղանի ծայրին և, ժպտալով, փայ-
լեցնելով զեկակալի սրտես աչքերը, հմտո-
րեն, փարպեա ձեռքով զեկավարում և ընկեր-

ների վիճարանությունները, կամ թե՛ ամբիո-
նի վրա կանգնած, յետ գցած գլուխը, նետում
ե լուռ նստած ամբոխի, ճշմարտության ծա-
րավ մարդկանց ազահ աչքերի մեջ իր վորո-
շակի, պարզ ու հատու բառերը:

Նրանք միշտ ինձ հիշեցնում էյին յեր-
կաթյա տաշեղների սառը փայլը:

Ձարմանալի պարզությամբ այդ բառերի
յետեվից ծագում եր ճշմարտության գեղար-
վեստորեն — կերտված դեմքը:

Ազարտը հատուկ եր նրա խառնվածքին,
բայց այդ խաղամոլի շահասեր ազարտը չեր,
այն մերկացնում, գրեթե վորում եր Լենինի
մեջ այն բացառիկ հոգեկան արիությունը,
վորը հատուկ և միայն այն մարդուն, վորը
բազմակողմանիորեն և խորը զգում և իր կա-
պը աշխարհի հետ և մինչեւ վերջը, լիովին
ընդունել եր իր զերն աշխարհի քառսի մեջ —
քառսի թշնամու դերը: Նա կարողանում եր
միատեսակ հետաքրքրությամբ չախմատ խա-
ղալ, նայել «Կոռոյումի պատմությունը»,
ժամերով վիճել ընկերների հետ, ձուկ բռնել,
ման գալ Կապրիի՝ հորավային արեվի շի-
կացած չավիղներով, հաճույքով դիտել վո-
րընճի վոսկե ծաղիկները և ձկնորսների մնչուր
յերեսաներին: Իսկ յերեկոյան լսելով պատ-
մություններ Ռոստոմանի մասին, գլուղի
մասին, նախանձով հառաչում եր. — Իսկ յետ

քիչ եմ ճանաչում Ռուսաստանը. Սիմբերսկ, Կազան, Պետերբուրգ, աքսոր, և համարյա այս ե բոլորը:

Նա սիրում էր ծիծաղելի բաներ և ծիծաղում էր ամբողջ մարմնով, իսկապես թուլանում էր ծիծաղից: Իր կարճ, բնորոշ «հըմ, հըմ» բացականչությունը նա կարողանում էր անհամար յերանգներ տալ, կծու, խայթող հեղնանքից մինչև զգուշավոր կասկածանք, և հաճախ այդ «հըմ, հըմ»-երի մեջ հնչում էր մի սուր յերգիծանք, վոր մատչելի յեր շատ սրատես, կյանքի հրեշավոր անհեթեթություններին լավ ծանոթ մարդուն:

Թիկինեղ, ամբակազմ, Սովրատեսի գանգով և ամենատես աչքերով նա հաճախ տարորինակ ու մի փոքր ծիծաղելի գիրք էր բնդունում — գլուխը յետ գցելով և իջեցնելով դեպի ուտը, ձեռքերի մատները ժիլետի տակով խորում էր կոնատակերը: Այդ գիրքի մեջ կար ինչ-վոր սիրելի ու ծիծաղելի բան, ինչ-վոր հաղթական — աքլորային, և նա այդպիսի բուպեններում ամբողջովին փայլում էր ուրախությունից, այս անիծյալ աշխարհի այդ մեծ դավակր, այդ հրաշալի մարդը, վոր պետք է զոհարերեր իրեն թշնամությունն ու ատելությունը՝ սիրո գործն իրականացնելու համար:

Մինչև 18 թ., մինչև Լենինին սպանելու ամենազազիր ու ամենաստոր փորձերը, յես նրան չեյի հանդիպել Ռուսաստանում և նույ-

նիսկ հեռվից չեյի տեսել նրան: Յես յեկա նրա մոտ այն ժամանակ, յերբ նա դժվարություններ էր բանեցնում ձեռքը և հաղիվ էր շարժում վերավորված վիզը: Իմ վրդովմունքին ի պատասխան նա դժկամակություններ ասաց, ինչպես խոսում են ձանձրացրած բաների մասին:

— Պայքար ե՛, ի՞նչ կարող ես անել. յուրաքանչյուրն անում է այն ինչ վոր կարող է:

Մենք շատ բարեկամաբար հանդիպեցինք, հասկանալի յե, սիրելի Խլիչի խորաթափանց, ամենատես աչիկները իմ, «մոլորյալիս» վրա բացահայտ ցավակցություններ եյին նայում:

Մի քանի բուպեյից հետո Լենինը բորբոքված ասաց՝

— Ով մեզ հետ չե, նա մեր դեմ է: Պատմությունից անկախ մարդիկ — յերեվակություններ են: Յեթե ընդունենք, վոր յերբեվիցե այդպիսի մարդիկ յեղել են, — ապա այժմ նրանք չկան, չի կարող լինել: Նրանք վոչ-վորի պետք չեն: Բոլորը, մինչև վերջին մարդը ընկած են իրականություն չըջապտույտի մեջ, իրականություն, փորն ափսոսանքի խճճվել, ինչպես յերբեք խճճված չի յեղել: Դուք ասում եք, վոր յես շատ եմ պարզեցնում կյանքը, և վոր այդ պարզեցումն սպառնում է կուլտուրան կործանել, հա՞:

Հեղնական ու բնորոշ՝

— Հըմ, հըմ...

Նրա սուր հայացքն ավելի սուր է դառ-

նում, և ցածրացրած ճայնով Լենինը շարունակում ե.—

Լա՛վ, իսկ ձեր կարծիքով հրացանը ձեռքերին հարյուրավոր գյուղացիները սպառնալիք չե՞ն կուշտուրայի համար, վո՞չ: Դուք կարծում եք, վոր Սահմանադիր ժողով կոչվածը հաղթահարելու յեր նրանց անարխիզմը: Դուք, վոր աշխարհ շատ աղմկում եք գյուղի անարխիզմի մասին, պետք ե ուրիշներից ալելի լավ հասկանալիք մեր աշխատանքը: Ռուսական մասսային պետք ե ցույց տալ ինչ-վոր շատ հասարակ, պարզ, նրանց բանականությանը շատ մատչելի բան: Սորհուրդներ և կոմունիզմ — պա՛րզ

Բանվորների դաշինք ինտելիգենցիայի հետ, ա՞յո: Այդ վատ չե, վոչ: Ասացեք ինտելիգենցիային, թող դա մեզ մոտ. չեվո՞ր, ձեր կարծիքով, նա անկեղծ ծառայում ե արդարության շահերի՞ն: Ել ինչ աղբիք կարող ե լինել: Համեցե՛ք մեզ մոտ. այդ հենց մենք ենք վիթխարի գծավարություն հանձն առել՝ ժողովուրդը վտարի կանգնեցնելու, աշխարհին ասելու ամբողջ ճշմարտությունը կյանքի մասին, մենք ենք ցույց տալիս ժողովրդին մարդկային կյանքի ուղիղ, անմիջական ճանապարհը, ստրկությունից, աղքատությունից, նվաստացումից դուրս գալու ճանապարհը:

Նա ծիծաղեց և անհիշաչար ասաց՝

Դրա համար ել ինտելիգենցիայի գնդակն ինձ հարվածեց:

Իսկ յերբ զրույցի աստիճանը մոտեցավ նորմալության, նա դայրութով ու տխրությամբ ասաց.—

— Մի՞թե յես վիճում եմ ասի բանի դեմ, վոր ինտելիգենցիան մեզ անհրաժեշտ ե: Բայց չեվոր դուք, տեսնում եք, թե ինչպես թշնամաբար ե տրամադրված նա, ինչպես վատ ե, հասկանում նա մոմենտի պահանջը և չի տեսնում, վոր առանց մեզ նա անգոր ե, չի հասնի մասսաներին: Այդ նրա հանցանքը կլինի, յեթե մենք չափազանց շատ խստություն բանեցրենք:

Այդ թեմայի շուրջը զրույցներ ելին ծագում համարյա նրա հետ հանդիպելու յուրաքանչյուր դեպքում: Յեվ թեյեվ խոսքով նրա վերաբերմունքը դեպի ինտելիգենցիան անվրստահ, թշնամական եր,— փաստորեն նա միշտ ճիշտ եր գնահատու՞հ հոգեվոր յեռանդի նշանակությունը հեղափոխության պրոցեսում և կարծես, համաձայն եր, վոր, ըստ եյության, փաստորեն հեղափոխությունը պոռթկումս ե հենց այդ յեռանդի, վորը հնացած ու տնձուկ պայմաններում չի գտել իր համար որինաչափ դարգացման հնարավորություն:

Հիշում եմ, յես նրա մոտ ելի գիտության ակադեմիայի յերեք անդամի հետ միասին: Խոսում ելինք—Պետերբուրգի բարձրագույն գիտական հիմնարկների, մեկի վերականգնուց-

ման անհրաժեշտության մասին: Գիտնականներին ճանապարհ դնելուց հետո Լենինը գոհունակությամբ ասաց. —

— Այդ յես հասկանում եմ. սրանք խելոք մարդիկ են. ամեն ինչ նրանց մոտ պարզ է, խիստ ձեւակերպւած, իսկույն տեսնում ես, վոր մարդիկ լավ գիտեն, թե ինչ են ուղում. առանձնապես դուր յեկաւ ինձ այդ...

Նա անվանեց ռուսական գիտության խոշոր գեմքերից մեկին, իսկ մի որից հետո արդեն ասում եր ինձ հեռախոսով՝

— Հարցրեք Ս., կգա՞, արդյոք նա մեզ հետ աշխատելու:

Յեւ յերբ Ս. ընդունեց առաջարկությունը, այդ անկեղծ, ուրախություն պատճառեց Լենինին, ձեռքերը շփելով՝ կատակով ասաց. —

— Ահա այդպե՛ս, մեկը մյուսի յետեւից մենք բոլոր ռուս և յեւրոպական Արքիմեդներին մեր կողմը կքաշեք, այն ժամանակ աշխարհը ուղենա, թե չուզենա՝ այնուամենայնիւ կշրջվի:

Կուսակցության Ց-րդ համագումարում Ն. Ի. Բուխարինը, իմիջի ալըց ասաց.

«Ազգը—այդ բուրժուազիան և պրոլետարիատի հետ միասին— վոչ մի հիմք չկա ընդունելու ինչ-վոր արհամարհւած բուրժուազիայի ինքնորոշման իրավունքը:

— Վոչ, ներեցեք, — առարկեց Լենինը, — այդ հիմքը հենց այն է, ինչ-վոր կա. դուք հենվում եք պրոլետարիատի ու բուրժուազիայի շերտավորման պրոցեսի վրա, սակայն, տեսնենք դեռ, թե ինչպես այդ կկատարվի:

Այնուհետեւ, Գերմանիայի որինակով ցույց տալով, թե ինչպես դանդաղ ու դժվար է զարգանում այդ շերտավորման պրոցեսը, և հիշելով, վոր «կոմունիզմը բռնութիւն ու ժերով չի տարածվում», — նա այսպես արտահայտեց ինտելիգենցիայի նշանակության մասին արդյունաբերության մեջ, բանակում և կոռպերացիայում. — ցիտասը բերում եմ համագումարի վիճարանությունների հաշվետվությունից, վոր տպւած է «Известия»-յում:

«Այդ հարցը առաջիկա համագումարում պետք է վճռվի իրականաբար վորոշակիությամբ. մենք կարող ենք կոմունիզմ կառուցել միայն այն ժամանակ, յերբ բուրժուական գիտության ու տեխնիկայի միջոցներն ավելի մատչելի կզարգնեն այն՝ մասսաների համար:

«Իսկ դրա համար պետք է ապարատն անել բուրժուազիայից, պետք է աշխատանքի ասպարեզ քաշել բոլոր մասնագետներին: Առանց բուրժուական մասնագետների չի կարելի արտադրողական ուժերը բարձրացնել: Նրանց պետք է շրջապատել ընկերական գործակցության միջնորդութով, բանվոր կոմիտարներով, կոմունիստներով, պետք է նրանց այնպիսի պայմաններ մեջ դնել, վոր նրանք չկա-

րողանան դուրս պրծնել, սակայն պետք է նրանց հնարավորութիւն տալ ավելի լավ աշխատելու, քան կապիտալիստներին որոք, վորովհետեւ բուրժուազիայի դատարարական այդ խաւը այլ կերպ չի աշխատի: Բուրժուական մասնագետները սովորել են կուլտուրական աշխատանքի, նրանք այդ աշխատանքը առաջ են շարժում բուրժուական կարգի շրջանակներում, այսինքն բուրժուազիային հարստացընում են հսկայական նյութական ձեռնարկութիւններով և չնչին չափով այդ աշխատանքը կատարում էին պրոլետարիատի համար: Բայց նրանք այնուամենայնիվ շարժում էին կուլտուրան, — այդ նրանց պրոֆեսիան է: Վոր չափով նրանք տեսնում են, վոր բանվոր դասակարգը վոչ միայն գնահատում է կուլտուրան այլև ոգնում է կուլտուրան մասսաների մեջ տարածելուն, նրանք փոխում են իրենց վերաբերմունքը մեր հանդեպ Այն ժամանակ նրանք բարոյապես ստորկացած կլինեն և վոչ թե միայն քաղաքականապես հեռացված բուրժուազիայից: Պետք է նրանց քաջել, ներգրավել մեր ապարատի մեջ, իսկ դրա համար յերբեմն անհրաժեշտ է զոհաբերութիւն անել: Մասնագետների նկատմամբ մենք չպետք է կիրառենք մանր բծախնդրութեան սխառեմը: մենք պետք է նրանց տանք գոյութեան վորքան հնարավոր է լավ պայմաններ, այդ ամենալավ քաղաքականութիւնը կլինի: Յեթե յերեկ մենք խոսում էինք

մանր-բուրժուական կուսակցութիւնների լեզալիզացիայի մասին, իսկ այսօր ձերբակալում ենք մենչեվիկներին ու ձախ եսերներին, ապա այդ տատանումների միջից դարձյալ, այնուամենայնիվ անցնում է մեկ ամենահաստատ գիծ — Հակահեղափոխական վոչնչացնել կուլտուր-բուրժուական ապարատն ու ոգտագործել:»:

Մեծ քաղաքագետի այդ գեղեցիկ բառերի մեջ անհամեմատ ավելի շատ կենդանի, ռեալ իմաստ կար, քան քաղքենիական, անգործ, փաստորեն, կեղծավոր «հումանիզմի» բոլոր վողբերի մեջ: Դժբախտաբար, շատերը նրանցից, պետք է ըմբռնեյին և գնահատեյին բանվոր դասակարգի հետ ազնիվ աշխատանքի լրծվելու այդ կոչը, — հասկացան, չգնահատեցին կոչը նրանք գերադասեցին դարանակալ վնասարարութիւնը, դավաճանութիւնը:

Ճորտատիրական իրավունքի վերացումից հետո շատ «գարբատի մարդիկ» (дворяне люди), իրենց խառնվածքով ստրուկներ, նույնպես մնացին ծառայելու իրենց տերերին հենց այն նույն գոմերում, վորտեղ յերբեմն տերերը ծեծում էին նրանց:

Յես հաճախ ասիթ եմ ունեցել լենինի հետ խոսելու հեղափոխական գործելակերպի և կենսյալի դաժանութեան մասին:

— Ի՞նչ եք ուզում դուք, զարմանքով ու զայրացած հարցնում եր նա: — Հնարավոր է

արդյոք մարդասիրությունը մի աշխարհի չը-
տեսնված կատաղի պայքարում. ինչպե՞ս կա-
րող է աշտեղ փափկասրտություն կամ մեծա-
հոգություն լինել. մեզ չըջապատում, ողա-
կում է Յեվրոպան, մենք զրկված ենք յեվրո-
պական պրոլետարիատից սպասվող ողնու-
թյունից, մեր վրա ամեն կողմից արջի պես ընկ
նում է հակահեղափոխությունը. իսկ մենք—
ինչ ուրեմն: Չպետք է, իրավունք չունենք
պայքարելու, դիմադրելու: Ե՛հ, ներեցե՛ք,
մենք, հիմարներ չենք. մենք գիտենք, վոր աշխ,
ինչ մենք ենք ուզում, վորչ — վոր չի կարող ա-
նել, բացի մեզանից: Միթե՞ դուք կարծում եք,
վոր յեթե յես հակառակ համոզմունքի լինեյի,
կնստեյի աշտեղ:

— Ինչպիսի՞ չափով եք չափում դուք պայ-
քարի, կույի ընթացքում անհրաժեշտ և ավե-
րորդ հարվածների քանակությունը, — մի ան-
գամ հարցրեց նա ինձ բուռն զրույցից հետո:
Այդ հասարակ, պարզ հարցին յես պատասխա-
նեցի միայն քնարական ձեւով: Կարծում եմ,
վոր այլ պատասխան չկա:

Յես շատ հաճախ եյի հաղթահարում նը-
րան զանազան խնդիրներով, և յերբեմն զգում
եյի, վոր իմ միջնորդությունները մարդկանց
մասին լենինի մեջ խղճահարություն են առաջ
բերում դեպի ինձ: Նա հարցնում եր. —

— Չեղ չի թվում, վոր դուք դատարկ բա-
ներով եք զբաղվում: Բայց յես անում եյի աշխ,
ինչ—վոր անհրաժեշտ եյի համարում և պրոլե-

տարիատի թշնամիների հաշիվն իմացող մար-
դու խեթ, զայրացկոտ հայացքը չեր վաճում
ինձ: Նա վշտաբեկ, շարժում եր գլուխը և ա-
սում:

— Վարկարեկում եք դուք ձեզ ընկերնե-
րի, բանվորների աչքում: Իսկ յես ցույց եյի
տալիս, վոր ընկերները, բանվորները, «դյու-
րաբորբոր ու գրգռված վիճակում» գտնվելով,
հաճախ չափազանց թեթև և «հասարակ» կեր-
պով են վերաբերվում արժեքավոր մարդկանց
ազատությանն ու կայնքին, և այդ, իմ կարծի-
քով, վոր միայն վարկարեկում է հեղափոխու-
թյան ազնիվ, դժվար գործը ավելորդ, յերբե-
մն նաև անիրատու դաժանությամբ, այլև որ-
յեկտիվորեն վնասակար է այդ գործի համար,
վորովհետեւ վանում, յետ է մղում ա դ գոր-
ծից մեծ թվով խոշոր ուժեր:

— Հր՛մ, հր՛մ, — հոռետեսորեն փնթփըն-
թում եր լենինը և մատնանշում ինձ ինտելի-
գենցիայի կողմից բանվորական գործի՞ն դա-
վաճանելու բազմաթիվ փաստերը:

— Մեր մեջ, — ասում եր նա, — չեվո՞ր
չառերը դավաճանում են վոր միայն վախկո-
տությունից, այլ ինքնասիրությունից, վախե-
նայով, վոր կարող են խայտառակվել, յեր-
կյուղ կրելով, վոր չլինի թե տուժի իրենց
փայփայած թեորիան՝ գործնականի հետ բախ-
վելիս: Մենք դրանից չենք վախենում: Թեո-
րիան, հիպոթեզան մեզ համար ինչ—վոր «սըր-

բաղան» բան չէ, մեզ համար այդ աշխատանքի գործիք է:

Յեւ, այնուամենայնիւ, յետ չեմ հիշում մի դեպք, վոր Իւլիշը մերժած լինի իմ խնդիրքը: Իսկ յետեւ պատահում եր, վոր նրանք չեյին կատարում, ապա այդ տեղի յեր ունենում վոչ թէ նրա մեղքով, այլ, հավանորեն, «մեխանիզմի այն թերութիւնները» պատճառով, վորով միշտ հարուստ է յեղեւ ուսական պետականութեան անճոռնի մեքենան: Կարելի չէ յենթադրել, վոր յերբեմն դեր եր խաղում նաեւ ինչ-վոր մարդկանց չար չկամութիւնն արժեքավոր մարդկանց վիճակը թեթեւացնելու, նրանց կյանքը փրկելու հարցում: Հնարավոր եր այստեղ նաեւ «վնասարարութիւնը», թըշնամին նույնքան սրիկա չէ, վորքան և խորամանկ: Վերթառութիւնն ու զայրույթը հաճախ ինքնընդդէմ ուժով են գործում: Յեւ, իհարկեւ, կան մանր, հոգեպէս վատառողջ մարդիկ, վորոնք մերձավորների տառապանքներից հաճույք ստանալու հիւսնդագին ծարավ են զգում:

Մի անգամ նա, ժպտալով ցույց տվեց ինձ մի հեռագիր.

«Դարձյալ ձերբակալեցին, ասացեք, վոր արձակեն»:

Ստորագրված եր՝ Իվան Վոյնիկ:

— Յես կարդացի նրա գիրքը, շատ հավանեցի: Ահա նրա մեջ չես իսկույն մի հինգ բառից զգում, նկատում եմ այն մտրդուն, վորը հաս-

կանում է սխալների անխուսափելիութիւնը և չի բարեկանում, անձնական վիրավորանքից չի կատարում: Իսկ նրան ձերբակալում են, կարծեմ, յերբորդ անգամ: Դուք նրան գուցե խորհուրդ տայիք հեռանալ դուզից, թէ չէ՝ կարող են դեռ սպանել: Ինչպէս յերեւում է, նրան աշտեղ չեն սիրում: Խորհուրդ տվեք: Հեռագրով:

Հաճախ ինձ շատ եր զարմացնում Լենինի պատրաստակամութիւնը՝ ոգնելու այն մարդկանց, վորոնց նա իր թշնամիներն եր համարում, և վոչ միայն պատրաստակամութիւնը, այլ նաեւ հոգացողութիւնը նրանց ապագայի մասին: Այսպէս, որինակ՝ մեկ ղեներալի, վոր գերանական եր, քիմիկոս, մահվան պատիժ եր սպանում:

— Հը՛մ, հը՛մ, — ասաց Լենինը, ուշադրութեամբ լսելով իմ պատմութիւնը: — Ձեր կարծիքով, նա չդիտե՞ր, վոր վորդիները գենքը թագցրել են լարարատորիայում: Այստեղ ինչ-վոր ուժանակա կա: Սակայն — թող այս գործը Ձեր թիկնի վրէժնի, նա ճշմարտութիւնը յերեւման հանելու նուրբ հատկութիւն ունի:

Մի քանի որից հետո նա հեռախոսով խոսեց ինձ հետ — Պետրոգրադ.

— Իսկ ձեր գեներալին կարճակենք, կարծեմ, արդեն արձակել են: Նա ի՞նչ է ուզում անել:

— Հոմոսեուսիա...

— Այո, այո՛, ինչ-վոր կարբոլայն թըթ-

վում: Ե՛հ, թող կարրույում յեփի: Դուք տաացեք ինձ, թե նա ինչ է ուզում...

Յեվ վորպեսզի թագցնի մարդու փրկության ամոթալի ուրախությունը, Լենինը ուրախությունը քողարկեց հեզնանքով:

Մի քանի օրից հետո նա կրկին հարցրեց՝

— Իսկ ի՞նչ յեղավ գեներայը, տեղավորվե՞ց:

19 թվին պետերբուրգյան խոհանոցներն եր գալիս մի շատ գեղեցիկ կին և խիստ տոնով պահանջում՝

— Յես իշխանուհի Զ. եմ, ինձ վոսկր տըվե՛ք իմ շների համար:

Պատմում է յին, վոր նա, չտանելով նվաճողութուն ու քաղցը, վճռել է խեղդվել Նեվայում, սակայն իբր թե, նրա չորս շները, զգալով տիրուհու հար գիտավորությունը, վազել են նրա յետեփից և իրենց վոռնոցով, հուզմունքով ստիպել են նրան հրաժարվել ինքնասպանությունից:

Յես պատմեցի Լենինին այդ լեզենդան: Խեթ-խեթ նայելով ինձ, վարից, վեր նա շարունակ աչքերը կկոցելով, վերջապես բոլորովին փակելով աչքերը, ասաց խոժոռած՝

— Յեթե այդ նույնիսկ սարքովի բան է, ապա վատ չե հորինված: Հեղափոխության կատակներից է:

Լուեց: Վեր կացավ ու հավաքելով սեղանի վրայի թղթերը, ասաց մտադրող՝

«Այո՛, այդ մարդկանց դրուժյունը շատ ծանրացավ, պատմությունը շատ դաժան մայրիկ է և վրեժխնդրության գործում վոչ մի բանի առաջ կանգ չի առնում: Ի՞նչ ասել կուզի. այդ մարդիկ վատ վիճակում են. նրանցից խելոքներն իհարկե հասկանում են, վոր արմատով են հանված և այլևս հողի մեջ չեն աճելու: Իսկ տրանսլանտացիան, Յեվրոպա տեղավոխելը խելոքներին չի բավարարի: Նշարմարվե՞ն, կապրե՞ն նրանք անտեղ, ի՞նչ եք կարծում:

— Կարծում եմ, չեն հարմարվի:

— Նշանակում է— կամ մեզ հետ կդան, կամ թե չե՝ նորից միջոցներ ձեռք կառնեն ինտերվենցիայի համար:

Յես հարցրի. ինձ թվո՞ւմ է այդ, թե իսկապես նա խղճում է մարդկանց:

— Խելոքներին խղճում, ախոսում եմ. խելոք մարդկանց թիվը շատ քիչ է մեզանում: Մենք առավելապես տաղանդավոր ժողովուրդ ենք, սակայն ծույլ մտքի տեր:

Յեվ հիշելով մի քանի ընկերների, վորոնք ազատագրվել են դասակարգային զոռոգեբանությունից, աշխատում են «բայլեվիկների հետ», նա զարմանալի քնքռությամբ սկսեց խոսել նրանց մասին:

Չարմանալի ուժեղ կամքի տեր մարդ լինելով, Լենինը վերին աստիճանի ոժտված եր լավագույն հեղափոխական ինտելիգենցիային

հատուկ կողմերով— ինքնասահմանափակում, վոր հաճախ հասնում եր ինքնախոշտանգման, ինքնաաղձատման, հասնում եր Ռախմեստովյան մեխերի, արվեստի ժխտման, հասնում եր Լ. Սնդրեկի հերոսներից մեկի տրամաբանությանը— «Մարդիկ վատ են ապրում, ուրեմն, յես ել պետք ե վատ ապրեմ»:

Ծանր, սովի 19 թվին Լենինն ամաչում եր ուտել այն մթերքները, վոր ուղարկում եյին նրան ընկերները, գինիորները և գյուղացիները գավառից: Յերր նրա անպաճույճ բնակարանը ծանրոցներ ե ին բերում, նա կնճռոտում, նեղանում եր և շտապով ալյուրը, չաքարը, յուղը բաժանում եր հիվանդ կամ սննդի պակասությունից թուլացած ընկերներին: Հրավիրելով ինձ իր մոտ ճաշի, նա ասաց՝

— Ապխտած ձկով կհյուրասիրեմ, Սատրախանից են ուղարկել: Յեվ, խոժոռելով իր Մարատովյան ճակար, խթելով մի կողմ իր ամենատես աչքերը, ավելացրեց—

«Ուղարկում են, կարծես՝ ազոա կա՝ ալատեղ. ինչպե՞ս սրան վերջ տալ. հրաժարվեա, չստանա— կվիրավորես, իսկ չորս կուլմդ բոլորը քաղցած են:

Չափավոր, ժուժկալ, գերծ գինի, ծխախոտ գործածելու սովորությունից, առափոտից մինչև յերեկո բարդ, ծանր աշխատանքով զբաղված, նա բոլորովին չեր կարողանում հոգալ իր մասին. բայց ուշագիտ հետեւում եր ընկերների կյանքին: Նստած իր կարխնետում

սեղանի առաջ, արագ գրում և և խոսում, զրիչը հեռացնելով թղթից՝

— Բարե՛, ինչպես ե առողջությունդ. յես իսկույն կվերջացնեմ: Այստեղ մի ընկեր կա, գավառում և, ճանձրանում, տխրում և, ինչպես յերեվում ե, հոգնել ե: Պետք ե ոգնել. տրամադրությունը քիչ բան չե՛:

Մի անգամ Մոսկվայում զալիս եմ նրա մոտ, հարցնում ե.—

— Ճաշե՞լ եք:

— Այո՛:

— Չե՞ք հորինում:

— Վկաներ կան, — ճաշել եմ կրեմելի ճաշարանում:

— Յես լսել եմ— վատ են պատրաստում ալյանդ:

— Վատ չե, բայց կարող եյին ավելի լավ պատրաստել:

Նա իսկույն մանրամասն հարցրեց. ինչու յե վատ, ինչպես կարելի յե լավացնել:

Յեվ սկսեց բարկացած խոսել՝

— Ի՞նչ ե, չե՞ն կարող դրանք շնորհքով խոհարար վարձել: Մարդիկ աշխատում են բառացի կերպով մինչև ուշաթափություն, նրանց պետք ե համեղ ճաշ տալ, վորպեսզի նրանք չատ ուտեն: Յես դիտեմ, վոր միեղ քիչ կա և յեղածն ել վատ ե, — այստեղ վարպետ խոհարար ե պետք: Յեվ հիշեց ինչ-վոր զիգիենիստի բառերը համեմունքների դերի մասին սննդա-

ռության և մարտոդության պրոցեսում: Յեա-
հարցրի:

— Այդ ինչպե՞ս եք դուք այդպիսի բաների
մասին մտածելու ժամանակ գտնում: Նա յեւ
հարցրեց՝

— Ռացիոնալ սննդի մասին:

Յեւ իր բառերի տոնով ինձ հասկացրեց,
վոր իմ հարցն անտեղի չէր: Իմ հին ծանոթ Գ.
Ա. Սկարախոզովը, նույնպես Սորմովոյից,
մեղմ բնավորության տեր մի մարդ, գանգաւ-
վում եր Չեկայում կատարած ծանր աշխա-
տանքից: Յես ասացի նրան.

— Յեւ ինձ թվում է, վոր այդ ձեր դործը
չէ, չի համապատասխանում ձեր բնավորու-
թյանը:

Նա տխուր արտահայտությամբ համա-
ձայնեց:

— Բոլորովին չի համապատասխանում
իմ բնավորությանը:

Բայց, մտածելուց հետո, ասաց. —

— Սակայն, յերբ հիշում ես, վոր Իլիչն եւ
հավանորեն հաճախ իր ուժերից վեր է աշխա-
տում, — ամաչում ես քո թուլության համար:

Յես ճանաչում եյի և ճանաչում եմ շատ
բանավորներ, վորոնք նույնպես ստիպված եյին
և ստիպված են, ատամները պինդ սեղմած, ու-
ժասպառ լինել — բռնաբարել իրենց որդանա-
կան «սոցիալական իդեալիզմը» հանուն այդ
գործի հաղթանակի, վորին նրանք ծառայում
են:

Արդյո՞ք, Լենինը, ինքն եւ նեղվում ուժաս-
պառ եր լինում չափազանց աշխատանքից: Նա
չափազանց քիչ ուշադրություն եր դարձնում
իր վրա, վորպեսզի խոսեր ուրիշների հետ իր
մասին. նա, ավելի քան վորեւէ մեկը, կարո-
ղանում եր լուել իր հոգին արեկոծող գաղանի
փոթորիկների մասին: Սակայն մի անգամ Գոր-
կայում, փաղաքշելով ինչ-վոր յերեխաների,
նա ասաց.

— Ահա, սրանք ավելի լավ կապրեն, քան
մենք. մեր ապրած-տեսածներից շատ բան
նրանք չեն տեսնի և չեն գրա. նրանց կյանքն ա-
վելի պակաս դաժան կլինի:

Յեւ, նայելով հեռուն, ըլուրներին, վոր-
տեղ ամուր նստած եր դյուղը, նա ավելացրեց
մտադրադ՝

— Բայց և այնպես յես չեմ նախանձում
նրանց: Մեր սերնդին հաջողեց կատարել մի
աշխատանք, վոր աղչեցուցիչ է իր պատմա-
կան նշանակությամբ: Պայժանների անխուսա-
փելի հետեւանք՝ մեր կյանքի դաժանությունը
կհասկանան ու կարգարացնեն: Ամեն ինչ կհաս-
կանան, ամեն ինչ:

Յերեխաներին նա փաղաքշում եր ինչ-վոր
առանձնապես քնքույշ և հոգատար հպումով:

Մի անգամ յեկա նրա մոտ և տեսնեմ՝ սե-
ղանի վրա դրված է «Պատերազմ և խաղաղու-
թյուն» վեպի մի հատորը:

— Այո՛, Տալստոյ: Ուղեցի կարդալ վորսի տեսարանը, բայց հանկարծ հիշեցի, վոր ընկերոջս բան պետք է գրեմ: Իսկ կարդալու համար ամենեւին ժամանակ չկա. միայն այսօր գիշերը կարդացի ձեր գրքույկը Տալստոյի մասին:

Ժպտալով, աչքերը սեղմելով, նա հաճույքով մեկնվեց բազկաթոռի մեջ և ձայնը ցածացնելով, արագ շարունակեց.

— Ի՞նչ հսկա յե, չե՞: Ի՞նչ վիթխարի մարդ է: Ա՛յ, սա արդեն գեղարվեստագետ է՛, սիրելի՛ս... Յեվ, գիտե՞ք, ինչն է գեռ զարմանալին մինչև այս կոմսը, սրանից առաջ իսկական գեղջուկ չի յեղել գրականության մեջ:

Հետո, նայելով ինձ իր կկոցած աչքերով, հարցրեց.

— Ո՞ւմ կարելի յե Յեվրոպայում սրա կողքին դնել:

Ինքն իրեն պատասխանեց.

— Վոչ վոքի:

Յեվ, ձեռքերը շփելով, ծիծաղեց բավականությամբ:

Յես հաճախ նկատել եմ նրա մեջ՝ ուսական գեղարվեստով հպարտանալու գիծ: Յեբրեմն այդ գիծը ինձ թվում էր՝ տարրի նակ ու խորթ Լենինին և նույնիսկ միամիտ, սակայն հետո յես սովորեցի այդ գծի մեջ տեսնել գեպի աշխատավոր ժողովուրդը տաժաժ նրա խորր-թագնված, ջերմ սիրո արձագանքը:

Կապրիում նա, դիտելով, թե ինչպես ձրկնորոնները բաց են անում շնածուկի պատճառ ու խճճած ցանցերը, նկատեց.—

— Մերոնք ավելի ժիր ու արագ են աշխատում:

Յեվ յերբ յես իմ տարակուսանքը հայտնեցի այդ առթիվ, նա մի փոքր բարկացած ասաց.—

— Հը՛մ, հը՛մ, իսկ չե՞ք մոռանում դուք Ռուսաստանը, ապրելով այս կղզում:

Վ. Ա. Դեսնիցկիյ—Ստրոկը հաղորդեց ինձ, վոր մի անգամ նա Լենինի հետ յերկաթուղով գնալիս և յեղել Շվեդիայով և գիտելիս և յեղել գերմանական մոնոպոլիան Դյուրերի մասին:

Նույն կուպեյում նստած գերմանացիները հարցրել են նրանից, թե այդ ինչ գիրք է: Հետագայում պարզվել է, վոր նրանք վոչինչ չեն լսել իրենց մեծ նկարչի մասին: Այդ համարյա հրճվանք պատճառեց Լենինին, և յերկու անգամ, հպարտությամբ, նա ասաց Դեսնիցկուն.—

— Նրանք յուրայիններին չեն ճանաչում, իսկ մենք ճանաչում ենք:

Մի անգամ Մոսկվայում Յե. Պ. Պելչկովայի բնակարանում յերեկոյան Լենինը լսելով Բեթհովենի սոնատները՝ Իսայ Դորբովչենի կատարմամբ, ասաց.—

— Յես «Apassionata»-ից ավելի լավ վոչինչ չգիտեմ, պատրաստ եմ լսելու այն ումեն

որ: Չարմանալի, գերմարդկային յերաժը-
տությո՛ւն: Յես միշտ հպարտությամբ, գու-
ցե և նախ, մտածում եմ. ահա ի՛նչ հրաշքներ
կարող են գործել մարդիկ:

Յե՛վ աչքերը կկոցելով, Ժպտալով, նա
տխուր ավելացրեց.

— Սակայն հաճախ յերաժշտություն լսել
չեմ կարող, ազդում է ջղերիս վրա, ուզում ես
սիրալիք հիմարություններ ասել և շոյել այն
մարդկանց գլուխը, փորոնք ապրելով կեղտոտ
դժոխքում, կարող են այդպիսի գեղեցկու-
թյուն ստեղծել: Իսկ այսօր վոչ-վոքի գլուխ
շոյել չի կարելի, ձեռքը կկծեն, և պետք է խը-
փել այդ գլուխներին, խփել անխնա, թեև
մենք, փորպես իղեալ, դեմ ենք ամեն մի բրո-
նության մարդկանց նկատմամբ: Հը՛մ-հը՛մ, —
դժոխսյնորեն դժվար պաշտո՛ն:

Ինքը համարյա հիվանդ, չատ հոգնած,
նա դրում էր ինձ 1921 թ. VIII 9-ին.

Ա. Մ.

Ձեր նամակն ուղարկեցի Լ. Բ. Կամենե-
վին. յես այնպես եմ հոգնել, փոր վոչնչից-վո-
չինչ չեմ կարող: Իսկ դուք արյուն եք թքում
և դուք չե՛ք գնում: Այդ հշմարիտ, և ան-
թույլատրելի յե և սխալ. Յե՛վբոսայում, լավ
սանատորիայում և կրժելվեք և յերեք անգամ
ավելի գործ կանեք: Ծիշտ եմ ասում: Իսկ մե-

զանում վոչ բժշկություն կա, վոչ գործ, մի-
այն հոգս, իզուր հոգս: Գնացե՛ք, բժշկվե-
ցե՛ք. մի՛ համառեք, խնդրում եմ ձեզ:

Ձեր ԼԵՆԻՆ

Նա մի տարուց ավելի մի զարմանալի
համառությամբ պնդում էր, վոր յես հեռա-
նամ Ռուսաստանից, և ինձ զարմացնում էր, թե
ինչպե՞ս նա, ամբողջովին աշխատանքով կլան-
ված հիշում է, վոր ինչ-վոր մեկը, ինչ-վոր մի
տեղ հիվանդ է, հանդստի կարիք է զգում:

Այդպիսի նամակներ, ինչպես վերը բեր-
ված է, նա զանազան մարդկանց է գրել, հա-
վանորեն տասնյակներով:

Յես արդեն ասացի նրա բացառիկ վերա-
բերմունքի մասին դեպի ընկերները, նրանց
նկատմամբ ցուցաբերած այն ուշադրության
մասին, վորը խորաթափանց կերպով նկա-
տում էր նույնիսկ նրանց կյանքի անախորժ
մանը, փոքր յերեվույթները: Սակայն նրա այդ
զգացմունքի մեջ յես յերեք չե՛յի կարողանում
նկատել այն շահախնդրական հոգատարու-
թյունը, վորը, յերեմն, հատուկ է խելոք
գործատիրոջը իր վերաբերմունքի մեջ գեպի
ազնիվ ու ձեռնհաս աշխատողները:

Վե՛չ, այդ միայն իսկապես ընկերոջ ջերմ,
հոգեկան վերաբերմունքն էր, հավասարի
կողմից դեպի հավասարները տածած սիրո
զգացմունքը: Յես գիտեմ, վոր վլադիմիր

Լենինի և նույնիսկ նրա՝ Կուսակցութեան ամենախոշոր մարդկանց՝ մեջև չի կարելի համարութեան նշան դնել, սակայն նա այդ կարծես՝ չգիտեր, իսկ ավելի ճիշտ, չէր ուզում իմանալ։ Նա խիստ եր մարդկանց հետ, նրանց հետ վիճելիս անխնայ հեղնում էր, յերբեմն նույնիսկ կծու կերպով ծաղրում էր նրանց, — այդ բոլորն այդպես էր։

Սակայն քանի՞-քանի՞ անգամ նրա դատողությունների մեջ այն մարդկանց մասին, վորոնց յերեկ նա խաչ էր հանում և «վոչնչացնում», յես միանգամայն պարզ նկատում էյի անկեղծ զարմանքի արտահայտություններ այդ մարդկանց տաղանդի և բարոյական կայունութեան հանդեպ, նրանց համառ ու ծանր աշխատանքի հանդեպ 1918-ից մինչև 1921 թվականների դժոխային պայմաններում, աշխատանք, վոր նրանք կատարում էյին բոլոր յերկրների ու Կուսակցությունների լրտեսներով շրջապատված, դավադրությունների մեջ, վորոնք, ինչպես նեխած պալարներ, ուռչում, բարձրանում էյին յերկրի՝ պատերազմից հյուծված մարմնի վրա։ Աշխատում էյին առանց հանգստանալու, ուտում էյին քիչ և վատ, ապրում էյին անընդհատ տապնապի մեջ։ Սակայն, ինքը Լենինը, կարծես, չէր զգում այդ պայմանների ծանրությունը և կյանքի տաղնապները, կյանքի, վոր ցնցված էր մինչև իր ամենախորունկ հիմքերը քաղաքացիական կռվի արյունոտ փոթորկից։ Յեվ

միայն մեկ անգամ, Մ. Ֆ. Անդրեևայի հետ դրուցելիս, նրա բերանից, ինչպես կարելի յեր դատել բառերից, դուրս թռավ զանգատի պես մի բան

— Իսկ ի՞նչ անենք, սիրելի Մ. Ֆ. պետք է պայքարել. անհրաժեշտ է։ Ծա՞նր ե մեր դրությունը. իհարկե՞։ Դուք կարծում եք, թե իմ դրությունն էլ ծանր չի՞ լինում, լինում է — և այն էլ ինչպե՞ս։ Սակայն նայեք Ձեր ժինսկուն, — ինչի՞ նման է դարձել նա։ Ի՞նչ կարող ես անել. թող մեր դրությունը ծանր լինի, միայն թե հաղթահարենք։

Անձամբ յես նրանից միայն մի զանգատ եմ լսել.

— Ափսո՛ս, վոր Մարտովը մեղ հետ չե, չա՛տ ավասոս. ինչ զարմանալի բնկեր է, ի՞նչ մաքուր մարդ։

Հիշում եմ, թե ինչպես ուրախ և յերկար ծիծաղում էր նա, կարգալով ինչ-վոր տեղ Մարտովի խոսքերը.

«Ռուսաստանում միայն յերկու կոմունիստ կա. Լենինը և Կոլոնտայը»։

Իսկ, ծիծաղելով, նա հառաչանքով ասաց՝
— Ի՞նչ խելոքն է, ա՛հ...

Առանձին հարգանքով ու զարմանքով ասաց նա, կարինետից ճանապարհ դնելով մի «տնտեսավար» ընկերով՝

— Դուք վաղո՞ւց եք նրան ճանաչում. նա կարող էր ուղածդ յովրոպական յերկրի մի-

նիստորների, կարխնետների զլուխ կանգնած լինել:

Յեւ ձեռքերը շփելով՝ ծիծաղով ավելացրեց.—

— Յեւրոպան մեզնից աղքատ և տաղանդավոր մարդկանցով:

Յես նրան առաջարկեցի պնտլ ծովակալության վարչութիւնը և տեսնել մի բայլչելիկի—նախկին թնդանութաձիգի հնարած ապարատը, վորով ստուգման և յենթարկվում ուղանավերի վրա կատարվող հրաձգութիւնը:

— Իսկ յես ի՞նչ եմ հասկանում գրանից, հարցրեց նա, սակայն գնաց: Մի կիսամութ սենյակում, սեղանի շուրջը, վորի վրա դրված էր ապարատը, հավաքվել էին մոտ 7 հոգի մոտյալ գեներալները բոլորը սպիտակած, բեխավոր ծերունիներ, ուսումնական մարդիկ: Նրանց մեջ Լենինի համեստ, վոչ-զինվորական դեմքը մի տեսակ կորով, աննկատելի դարձավ: Գյուտարարն սկսեց բացատրել ապարատի կազմութիւնը: Լենինը յերկու-յերեք րոպե նրան լսելուց հետո, հավանական շարժումով ասաց.—

— Հը՛մ, հը՛մ, և սկսեց գյուտարարին հարցեր տալ այնպես ազատ, կարծես թե քննույժ էր նրան քաղաքականութեան հարցերից.— Իսկ ինչպէս եք գուք հաջողել մեխանիզմի միաժամանակ յերկու աշխատանք, վորը վորոշում է նշանոցի կետը. և չի՞ կարելի արդյոք հրանոթների առատամենքի հաստոմը ավտո-

մատիկ կերպով կապել մեխանիզմի ցուցումներին հետ:

Հարցրեց հարվածելիության դաշտի ծավալի և ուրիշ այլ բաների մասին, — գյուտարարը և գեներալները աշխուժով նրան բացատրում էին, իսկ մյուս ուրը գյուտարարը պատմում էր ինձ.—

— Յես հաղորդեցի իմ գեներալներին, վոր դուք կգաք ձեր ընկերոջ հետ, սակայն չասացի՝ թե ում հետ: Նրանք չճանաչեցին Իլլիչին, և հավանաբար, չէին ել կարող յերեւելակայել, վոր նա կգա առանց աղմուկի, առանց շքի, առանց պահակի: Հարցնում են՝ դա տեխնիկ և, պրոֆեսոր: Լենին: Սարսափելի զարմացան—ինչպէ՞ս. նման չէ՛ր: Յեւ, վերջապես, վորտեղի՞ց նա գիտե մեր գերիմաստութիւնը. նա հարցերն այնպես էր դնում, ինչպէս տեխնիկայես լավ տեղյակ մա՛րդ: Միստիֆիկացիա յե՛ր: Կարծեմ, այդպէս ել չհավատացին, վոր նրանց մոտ հենց Լենինն է յեղել:

Իսկ Լենինը ծովակալութիւնից վերադառնալիս ճանապարհին հուզված ծիծաղում և ասում էր գյուտարարի մասին—

— Ա՛յ, ինչպէս կարելի յե սխալվել մարդկանց գնահատելիս: Յես գիտեի, վոր դա հին ազնիվ ընկեր է, բայց նրանցից մեկը, վորոնք հրաշքներ չեն գործում. իսկ նա հենց այդպիսի բանի համար ել պիտանի դուրս յեկավ. կեցցե՛ր: Վո՛չ, գեներալներն, ասենք, խեթ-

խելթ նախեցին իմ վրա, յերբ յես կասկած հայտնեցի ապարատի գործնական արժեքի նրկաւորամբ: Իսկ յես դիտմամբ այդ արի,—ուղում եյի իմանալ, թե իրո՞ք ինչպես են նրանք գնահատում այդ սրամիտ գործը:

Բարձր ծիծաղելով, հետո հարցրեց.—

«Ասացեք, ի՞նչ ուրիշ գյուտեր ել ունի՞: Այդպես չի կարելի, նա պետք է ուրիշ վոչ մի բանով չզբաղվի. ե՛հ, յեթե մենք հնարավորութիւն ունենայինք այդ տեխնիկներէ համար աշխատանքի իրեալական պայմաններ ստեղծե՛լ: Քսան և հինգ տարուց հետո, Ռուսաստանը աշխարհի առաջավոր յերկիրը կլինե՛ր:

Այո, հաճախ եմ լսել յես նրա դովասանքները, ուղղված ընկերներէ հասցեյին: Յեւ իսկ անձնական համակրանքը, Լենինը կարողանում էր խոսել, ինչպես հարկն է գնահատելով նրանց յեռանդը:

Յես շատ զարմացած եյի, վոր նա աշխատեալ բարձր էր գնահատում Լ. Ի. Տրոցկու կազմակերպչական ընդունակութիւնները: Վ. Իլյինչը նկատեց իմ այդ զարմանքը:

—Այո՛, յես գիտեմ, իմ և նրա հարաբերութիւններէ մասին ինչ—վոր անձիշտ լուրեր են պտտում. սակայն, ինչ կա—կա, իսկ ինչ չկա—չկա, այդ յես ել գիտեմ: Ա՛յ, նա կարողացավ կազմակերպել ռազմական մասնագիտներին:

Մի փոքր լռութիւնից հետո, նա ցածր ձայնով և տխուր ավելացրեց.

— Բայց և աշխատեմ, մերը չե՛. մեզ հետ և, բայց մեր մարդը չէ: Փառասեր է: Յեւ իսկ նրա մեջ կա ինչ—վոր... վատ բան կատարից...

Այդ բաները՝ «մեզ հետ և, բայց մեր մարդը չէ», յես լսել եյի նրանից յերկու անգամ, յերկրորդ անգամ այդ բաներն ավելցին մի ուրիշ, նույնպես խոշոր մարդու մասին: Նա մեռավ Վ. Իլյինչից հետո, շատ չանցած: Մարդկանց Վ. Իլյինչն զգում էր, ինչպես յերկում է, շատ լավ: Մի անգամ, մանելով նրա կարիքները, յես աշխտեղ տեսա մի մարդու, վորը յետոյ գնալով գեպի գոտր, հրաժեշտ էր տալիս Վ. Իլյինչին, իսկ Վ. Իլյինչը ասանց՝ **Նայելու** նրա վրա, գրում էր:

— Ճանաչո՞ւմ եք դրան, — հարցրեց նա, ցույց տալով մատով գոտր: Յես ասացի, վոր նա մի—յերկու անգամ գիմել է ինձ «Համաշխարհային գրականութիւն» գործերով:

— Յեւ ի՞նչ:

— Կարող եմ ասել, վոր ամենանմիւրթ և բոլի մարդն է:

— Հր՛մ, հր՛մ... Ստորաքարչի մեկն է. և հալանորեն սրիկա: Թեեւ յես նրան տույնի անգամն եմ տեսնում, գուցե սխալվում եմ:

Վա՛հ, Վ. Իլյինչը չսխալվեց. մի քանի ամսից հետո այդ մարդը լիովին արդարացրեց Լենինի բնութագրերը:

Մարդկանց մասին նա շատ էր մտածում,

անհանգստացած նրանով, վոր ինչպես նա յերասում՝

— Մեր ապարատը խայտաբղետ է, Հոկտեմբերից հետո շատ խորթ մարդ է խցկվել նրա մեջ։ Այդ առաքելն է ձեր սիրած ինտելիգենցիայի մեղքով է կատարվում, — այդ նրա ստոր սարսափի հետևանքն է, այո՛։

Այդ նա ասում էր, ինձ հետ Գորկայում գրոսնելիս։ Ձեմ հիշում, թե ինչու յես խոսք բաց արի Ալեքսինսկու մասին, կարծեմ, նա այդ ժամանակ մի ինչ-վոր տպեղ բան արեց։

— Կարո՞ղ եք յերեվակայել. հենց առաջին հանդիպումից յես մի դուռ Փիզիկական զգվանք զգացի դեպի նա։ Անհաղթելի։ Յերբեք, վո՛չ-վոք իմ մեջ այդպիսի զգացում առաջ չի բերել։ Առիթ ունեյի նրա հետ միասին աշխատելու, ամեն կերպ զսպում եյի ինձ, անհարմար եր, սակայն զգում եյի, վոր չե՛մ կարող տանել այդ վիժվածքի՛ն։

Յեւ զարմացած ունեւր շարժելով ասաց՝

— Իսկ, ահա, անզգամ Մալինովսկուն չկարողացա ճանաչել, շատ մուլթ դործ է այդ, Մալինովսկիյ...

Նրա վերաբերմունքը դեպի ինձ խիստ ուսուցչի է բարի «հոգատար բարեկամի» վերաբերմունք եր։

— Առեղծվածային մարդ էր դուք, — ասաց նա ինձ կատակով, — գրականության մեջ կար-

ծես՝ լավ ունիւտ եք, իսկ ձեր վերաբերմունքով դեպի մարդիկ — ուսմանովի։ Ձեզանում ընդորդ պատմության գոհե՞րն են։ Մենք գիտենք պատմությունը և մենք ասում ենք գոհերին — կործանեցեք զոհարանները, քանդեցեք տաճարները, կորչեն աստվածները։ Իսկ դուք ուզում եք համուլել ինձ, վոր բանվոր դասակարգի մարտական կուսակցությունը պարտավոր է ամենից առաջ հարմար վիճակ ստեղծել ինտելիգենտների համար։

Գուցե յես սխալվում եմ, բայց ինձ թվում էր, վոր ինձ հետ գրուցելը հաճելի յերվ։ Իլլիչին։ Նա համարյա միշտ առաջարկում էր՝

— Յեթե գաք՝ զանգահարեք, կտեսնե՞ր վենք։

Իսկ մի անգամ ասաց՝

— Ձեզ հետ խոսելը միշտ հետաքրքրական է, ձեր տպավորությունները բազմազան են և լայն։

Հարց ու վործ էր անում ինտելիգենցիայի տրամադրության մասին, առանձնապես ուշադիր՝ գիտնականների մասին, — յես այդ ժամանակ աշխատում եյի Ա. Բ. Սալաւտովի հետ միասին «Գիտնականների կենցաղը բարելավող հանձնաժողովում»։ Հետաքրքրվեց պրոլետարական գրականությամբ։

— Ի՞նչ եք սպասում դուք նրանից։

Յես ասացի, վոր շատ բան եմ սպասում, սակայն, անհրաժեշտ եմ համարում կազմա-

դերպել՝ գրականութեան բարձրագոյն պարոն՝
լեզվագիտութեան, ոտուր—Արեւիմուտքի և Ա-
րեւելքի լեզուներէ, ժողովրդագիտութեան,
համաշխարհային գրականութեան և տառնա-
նութեան գրականութեան տարբերութիւնով:

— Հը՛մ, հը՛մ, —ասում էր նա, աչքերը
կիողելով և քրքջալով: Լա՛յն և և շրայուցի՛չ:
Վոր լա՛յն և ալ ծրագիրը— յետ դեմ՝ չեմ, բայց
ա՛հա՛ շրայուցի՛չ կլինի, չե՛: Մեր պրոֆեսոր-
ները մենք արդեն չունենք ալ ճշտում, իսկ
բուրժուական պրոֆեսորներն էլ աշխարհի՛
պատմութեան ցույց կուտն... Վո՛չ, ալ ժամ մենք
ալ չհարցր չպետք և չարժենք. մի յերեք,
հինգ տարի պետք է սպասել:

Յե՛վ գանդաւակե՛յ՝

— Կարգալու ժամանակ բոլորովին չկա:

Հատկապէս և մի քանի անգամ ընդդէմ
է Դեմյան Բողոս աշխատանքի ազնային
նշանակութեանը, բայց տառմ էր՝

— Մի քիչ դռնհիկ և, ընթերցողի յետադիւր
է գնում, մինչդեռ պետք է մի քիչ առաջիկ
ընթանալ:

Մայակովսկուն անխառնութեամբ և
նույնիսկ ջգայնորեն էր վերադարձում:

— Աղմկում և, ինչ—վոր ծուռումուռ բա-
ռեր և հորինում, և բոլորն էլ նրա մաս ալն չե,
իմ կարծիքով, ալն չե, և քիչ հասկանալի չե:
Յրոված և բոլորը, կարգալը դժվար է: Տաղան-
դավո՞ր է: Նույնիսկ չա՞տ: Հը՛մ, հը՛մ, տեո-
նե՛նք: Իսկ գուք չե՞ք գտնում, վոր վոտանա-

վորներ չառ—չառ են գրում: Յե՛վ ժուռնալնե-
րում ամբողջ յերեսներով բանաստեղծու-
թյուններ կան, և համարյա ամեն ուր ժողովա-
ծուներ են լույս տեսնում:

Յե՛ս սոտցի, վոր յերիտասարդութեան հա-
կումը զեպի յերգը բնական և աշխարհի որե-
ւում, և վոր—իմ կարծիքով—միջակ վոտա-
նաւորներ զրեւն ալեկի հեշտ և, քան լավ ար-
ձակը, և քիչ էլ ժամանակ են պահանջում վո-
տանաւորները. բացի զբանից, մենք չառ լավ
ըւսուցիչներ ունենք տաղաչաւութեան տեխ-
նիկայի բնագավառում:

— Ե՛հ, վոր բանաստեղծութեանն ալեկի
հեշտ և, քան արձակը, — յես դրան չե՛մ հաւա-
տում: Չեմ կարող յերեւակայել. իմ, թեկուզ,
կաշին քերթեք—յերկու տող չեմ գրի, —ասոց
նա, խոթովելով: Մաստայի մեջ պետք է չար-
ժել, տարածել ամբողջ հեղափոխական հին
գրականութեանը, վորքան կա թե մեզանում
և թե Յե՛վրոպայում:

Նա ուսմարդ էր, վոր յերկար ժամանակ
ապրել էր Ռուսաստանից դուրս, ուշադրու-
թեամբ զիտել էր իր յերկիրը, —հետից ալն ա-
վելի գեղեցիկ ու մաս և յերեւում: Նա ճիշտ էր
զնահատում նրա թաղանթած ուժը—ժողովրդի
բացառիկ տաղանդաւորութեանը զեռն
թույլ, չարթնացած ծանր ու անձուկ պատ-
մութեան կողմից, սակայն, ամենուրեք, ուս-
տական կյանքի խաւար Փոնի վրա նկատվող

տաղանդավորութիւնը, վոր փայլում է վոսկէ
սատղերով:

Վլադիմիր Լենինը, այս աշխարհի մեծ,
խակական մարդը մեռավ: Այդ մահը շատ սառ-
տիկ հարվածեց այն մարդկանց սրտերը, ովքեր
ճանաչում էին նրան, շատ սառտիկ:

Սակայն մահվան սեւ դիժը միայն ել ավելի
սուր կերպով է ընդդոմ ամբողջ աշխարհի
աչքում նրա նշանակութիւնը—համաշխարհա-
յին աշխատավոր ժողովրդի առաջնորդի նշա-
նակութիւնը:

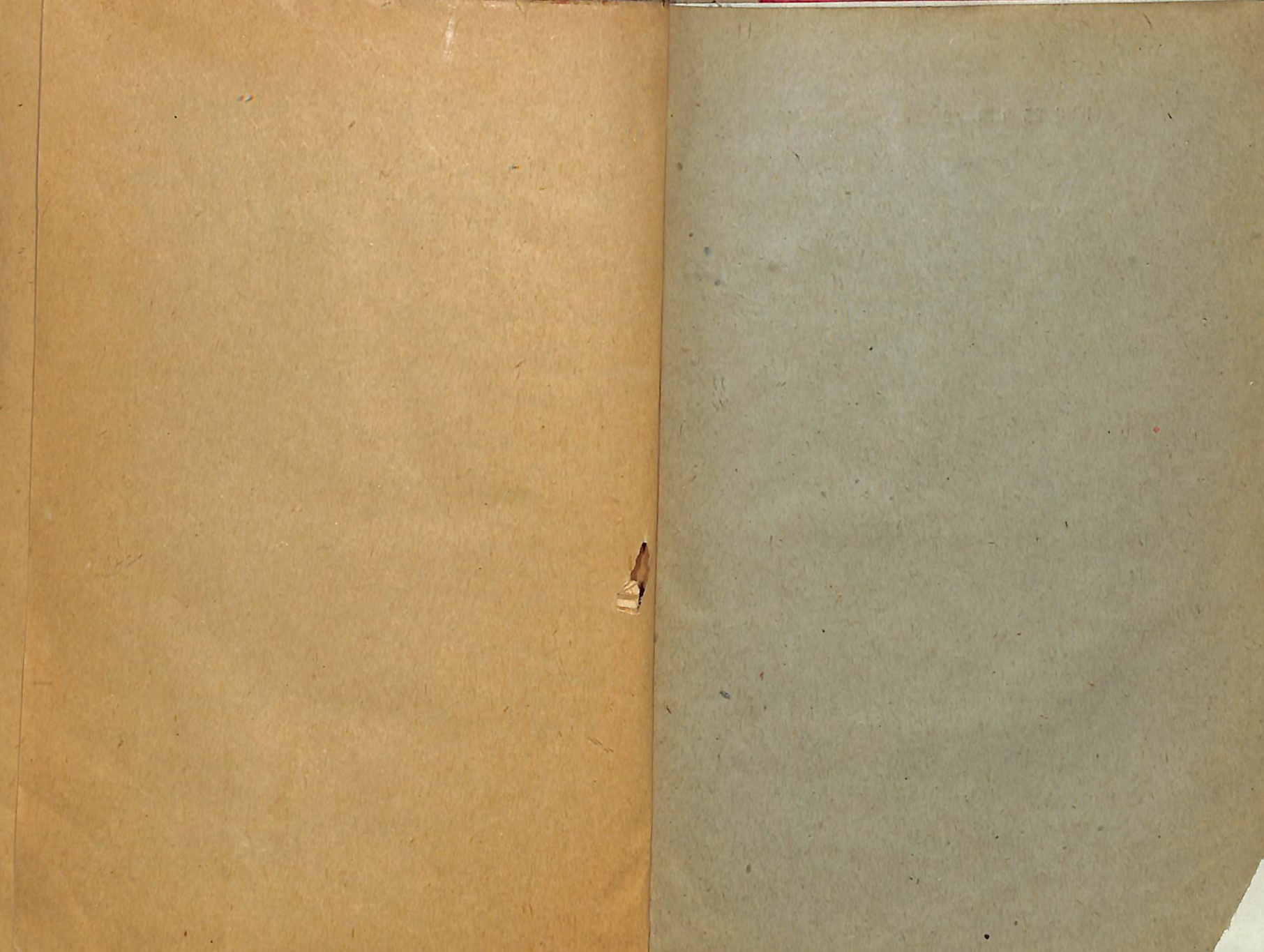
Յեւ յեթե նրա հանդեպ յեղած ատելու-
թյան ամպը ել ավելի թանձր եր,—միևնույն
է, չկա մի ուժ, վոր կարողանա հանգցնել, խա-
վարեցնել այն ջահը, վոր Լենինը բարձրացրեց
խելագարված աշխարհի հեղձուցիչ խավարում:

Յեւ չի յեղել մի մարդ, վորը այնպես,
ինչպես, նա, խակապես արժանացած լինի քչ-
խարհում հավերժ հիշատակի:

Վլադիմիր Լենինը մեռավ: Նրա մտքի ու
կամքի ժառանգները կենդանի յեն: Կենդանի
յեն է աշխատում են այնպես հաջող, ինչպես
վոչ-վոք, յերբեք, վոչ մի տեղ աշխարհում
չի աշխատել:

30 թ. հուլիս

327

320

ԳԻՆԸ 25 ԿՈՊ. (2²/₁ Մ.)

М. ГОРЬКИЙ — В. И. ЛЕНИН

Госиздат ССР Армении
Эривань — 1981

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0034194

7/18

